
SOCIONOMENs

*Forsknings-
Supplement*

Nr 21

Redaktör: Hans Swärd

SOCIONOMENS

Forsknings- Supplement

*Redaktion***Hans Swärd**

redaktör för forskningssupplementet

046-222 94 15

E-post

hans.sward@soch.lu.se

Lena Engelmark

chefredaktör och ansvarig utgivare

08-617 44 37

E-post

lena.engelmark@akademssr.se

Telefon, växel

08-617 44 00

Telefax

08-617 44 40

Adress

Box 12800

112 96 Stockholm

E-post

socionomen@akademssr.se

Internet

www.socionomen.nu

Supplementets redaktionsråd/lektörer:

Margareta Bäck-Wiklund, Kjell
Hansson, Ulla-Carin Hedin, Sven
Hessle, Eva Jeppsson-Grassman, Stig
Larsson, Lennart Nygren, Tapio
Salonen, Sissel Seim och Lars Svedberg

*Åsikter som framförs i signerade artiklar
och recensioner står för författarna.*

Socionomen

ISSN 0283-1929

Årets första nummer av forskningssupplementet

Socionomens forskningssupplement utkommer två gånger om året. Detta är första numret 2007. I supplementet presenteras insända vetenskapliga artiklar, kunskapsöversikter och nyheter från universitet och högskolor.

Den första artikeln – "Att studera rörliga mål - om villkoren för evidens och kunskapsproduktion i socialt arbete" – är skriven av Åke Bergmark som är professor i socialt arbete vid Mittuniversitetet och Tommy Lundström som är professor i socialt arbete vid Stockholms universitet. Artikeln behandlar ett mycket aktuellt ämne, nämligen den utveckling som sker mot en mer systematiserad kunskapsuppbyggnad inom socialt arbete och kravet på att socialtjänsten skall använda metoder och insatser som har vetenskapligt belagda effekter. I början av 2000-talet gjorde staten en stor satsning på det nationella programmet *Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. Man ville skapa en struktur för systematisk kunskapsuppbyggnad och målet var att insatserna i högre utsträckning skulle baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet. I programmet ingick bl.a. tre fullskaleförsök i Stockholm, Umeå och Helsingborg. Programmen drevs i nära samarbete mellan forskning, utbildning och de aktuella kommunerna. Hur gick det då med fullskaleförsöket i Stockholm och blev kunskapen bättre inom socialtjänsten? Det är bl.a. dessa frågor artikeln handlar om.

Den andra artikeln – "Terapeuten som motpart. Hur socialsekreterare och psykiatrer kommunicerar som offentlig part i domstolsförhandlingar i mål om tvångsvård" — är författad av fil.dr. Maritha Jacobsson, institutionen för socialt arbete vid Umeå

Hans Swärd

Hans.Sward@soch.lu.se
Socialhögskolan/
Lunds universitet
Box 23
221 00 Lund

---

universitet. I internationella sammanhang talas ofta om att nordiska socialsekreterare har ett dubbelt mandat, de skall representera myndigheterna och stödja klienterna och se till att de får sina behov tillgodosedda. Att detta kan innebära en konflikt är uppenbart och denna konflikt kan bli ännu tydligare då frågan om tvångsvård kan bli aktuell. Författaren studerar hur socialsekreterare och psykiatrer kommunicerar i muntliga domstolsförhandlingar i fråga om tvångsvård rörande LVU (Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga), LVM (Lag om vård av missbrukare i vissa fall) och LPT (Lag om psykiatrisk tvångsvård). Artikeln ger ett perspektiv på hur två yrkesgrupper rör sig i gränslandet mellan vård och juridik, dvs. på ett område där det dubbla mandatet kommer till uttryck i praktiken.

I Socionomens forskningssupplement presenteras också kunskapsöversikter över olika centrala kunskaps- och forskningsområden inom socialt arbete. Det är ett bra sätt att få en översikt av ett kunskapsområde och lättare att få del av den ibland svåråtkomliga forskningen. Referenser och tips om litteratur och pågående forskningsprojekt gör det lättare att fördjupa sig inom något område. Kunskapsöversikterna har många andra fördelar, särskilt i ett läge då alltfler röster höjs för en kunskapsbaserad socialtjänst. För att kunna använda forskning måste vi veta att den finns och var vi kan söka den. Det tar tid att systematiskt söka kunskaper och alla har inte verktygen för att söka. Kunskapsöversikter kan underlätta sökandet.

I detta nummer presenteras en översikt över dagens utvärderingsforskning som har relevans för socialt arbete. Artikeln är skriven av docent Verner Denvall, Socialhögskolan, Lunds universitet. Det är uppenbart att socialtjänstens verksamhet är

kostnadskrävande och krav ställs på att verksamheten skall utvärderas och vi måste veta mer om olika insatsers resultat. Men utvärderingsverksamheten är svåröverskådlig och det är inte helt lätt att få en överblick av forskningsområdet. Man kan också fundera över hur de utvärderingar som görs används i praktiken. Den här typen av frågor ställs i artikeln och vi får en beskrivning av hur utvärderingsforskningen vuxit fram och utvecklats och vilka kontroverser som omgärdar den. Framför allt får vi litteraturtips där den intresserade kan söka sig vidare. Det är så våra forskningsöversikter är tänkta att fungera. Vi kommer att presentera andra angelägna kunskapsområden framöver.

Till slut presenteras också några nyheter från universitet och högskolor. Denna avdelning kommer bl.a. i detta och nästa forskningssupplement att ägnas åt att socialt arbete som undervisnings- och forskningsämne fyller 30 år i år. I dag reflekterar vi kanske inte så mycket över tillkomsten av ämnet, men händelsen måste ses som en viktig milstolpe i ambitionen att professionalisera socialt arbete. Att ett yrkesfält forskningsanknyts är betydelsefullt. Det vet vi från utvecklingen av andra ämnen och yrkesfält. Därför är de 30 åren värda att uppmärksamma och det skall vi göra. I detta nummer ges en kort beskrivning av vad ämnets tillkomst innebar och inför höstens forskningsupplement har jag bett några nyckelpersoner inom ämnet att beskriva och reflektera över förhistorien och utvecklingen de senaste 30 åren.

Också några andra viktiga jubileer uppmärksammas.

*Hans Swärd
Professor och redaktör för detta nummer av
forskningsupplementet*

SOCIONOMENs

Forsknings- Supplement

Box 128 00 112 96 Stockholm Tel. 08-617 44 37 E-post socionomen@akademssr.se www.socionomen.nu

3

Att studera rörliga mål – om villkoren för evidens och kunskapsproduktion i socialt arbete

Åke Bergmark & Tommy Lundström

I artikeln diskuteras förutsättningarna för att evidensbasera det sociala arbete som utförs i svenska kommuner. En slutsats är att endast en bråkdel av den reguljära verksamheten har ett så tydligt metodinnehåll eller är av sådan omfattning att systematiska studier av effekter är meningsfulla eller möjliga. Ytterligare en slutsats är att det utvecklats en mer positiv attityd till forskningens innehåll, att socialarbetarna i ökad utsträckning kommer i kontakt med utvärderingsforskning och att det på arbetsplatserna har vuxit fram en kultur där man i ökad omfattning uppmuntrar forskningsdiskussioner. Orsakerna till dessa förändringar är emellertid oklara.

Åke Bergmark
är professor i socialt
arbete vid Mittuniver-
sitetet

Tommy Lundström
är professor i socialt
arbete vid Stockholms
universitet

Frågan om hur socialtjänstens kunskapsunderlag skall se ut och utvecklas har haft en mycket hög aktualitet under de senaste decennierna. I botten har legat en mer eller mindre tydligt artikulerad kritik mot en verksamhet som i allt för liten utsträckning baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet och som saknar verktyg för att utvärdera och dokumentera den egna praktiken. När CUS (Centrum för utvärdering av socialt arbete) etablerades vid Socialstyrelsen 1992, innebar det ett första initiativ från statens sida i syfte att driva utvecklingen mot en mer systematiserad kunskapsuppbyggnad på området. Med tiden har såväl CUS/IMS:s¹ arbete som debatten i övrigt primärt kommit att kretsa kring det man kallar evidensbaserad praktik (EBP), dvs. ett arbetssätt vars utgångspunkt är att man skall använda metoder och insatser som har vetenskapligt belagda effekter (se Bergmark & Lundström 2006).

I början av 2000-talet gjorde den Svenska staten ytterligare en satsning i samma riktning inom ramarna för programmet *Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. Syftet var bland annat att "skapa en struktur för systematisk kunskapsuppbyggnad och effektiv informationsspridning så att socialtjänstens insatser i större utsträckning kan baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet" (Socialstyrelsen 2000). Inom ramarna för programmet avsattes drygt 35 miljoner för perioden 2001 till 2003 dels till så kallade fullskaleprojekt, dels till ett antal så kallade kombinationstjänster.² Syftet var att bidra till en systematisk koppling mellan forskning, utbildning och praktik i socialt arbete. Det mest omtalade och tillika kostnadskrävande inslaget i programmet utgjordes av fullskaleförsöken som sju sattes vid den här tiden. Totalt avsattes 27 miljoner kronor under tre år för tre försök i landet. Pengarna utdelades till forskare som i samarbete med kommuner ansökte om medel och valet föll slutgiltigen på projekt i Helsingborg, Stockholm och Umeå.

Syftet med föreliggande artikel är att beskriva hur denna satsning föll ut i det fullskaleförsök som genomfördes i Stockholm, där vi bägge var vetenskapliga ledare och ytterst ansvariga för programmets genomförande. De uttalade målsättningarna för vårt projekt – som gavs det ambitiösa namnet *Centrum för Kunskapsutveckling i Praktiken* (CKP) – låg väl i linje med finansierarens önskemål och handlade primärt om tre saker: 1) Att de socialarbetare som var verk-

samma i de åtta kommuner (Ekerö, Järfälla, Sigtuna, Sollentuna, Solna, Sundbyberg, Upplands Väsby och Upplands Bro) som ingick i försöket på olika sätt skulle förbättra sina kunskaper om utvärdering och evidens samt att deras beredvillighet att använda sig av forskning och forskningsresultat skulle öka. Vidare fanns en förhoppning hos oss om att deras möjligheter att ta till sig och att diskutera forskningsresultat under arbetstid skulle öka, men här hade vi mindre möjligheter att påverka utvecklingen, 2) att försöka koppla praktiken närmare socionomutbildningen genom olika typer av utbildningsinsatser och genom att studenternas praktiktjänstgöring skulle knytas till CKP och FoU-enheten i de medverkande kommunerna. 3) Vi hade också ambitionen att genom utvärdering av ett antal verksamheter i kommunerna utveckla kunskaper om såväl innehåll som utfall för olika typer av interventioner, samt att närmare identifiera vilka praktiska och principiella möjligheter och begränsningar som föreligger när det gäller att bygga upp kunskap för evidensbaserat socialt arbete. I regel kopplas evidensstudier till vissa specifika, företrädesvis nyintroducerade, metoder på området. Vårt arbete har istället handlat om att se hur långt man kan komma inom ramen för en reguljär och pågående socialtjänstpraktik i ett avgränsat geografiskt område. Det upplägg vi valt möjliggör därför också en bedömning av hur mycket av verksamheten i svenska kommuner som låter sig undersökas med vedertagna metoder för studier av effekter (det vill säga framförallt kvantitativa metoder där utfallet för klienterna står i fokus).

I det följande skall vi, med utgångspunkt från två helt olika typer av material, redogöra för i vilken utsträckning vi lyckades realisera våra målsättningar och vilka omständigheter som varit av betydelse för graden av framgång. Det första materialet utgörs helt enkelt av våra samlade erfarenheter i samband med de fyra utvärderingsstudier vi genomförde under projektperioden. Vi kommer här inte primärt fokusera på de faktiska resultaten av studierna, utan mer inriktat oss på de grundläggande förutsättningar som funnits att genomföra dem med bibehållen vetenskaplig skärpa och hur dessa förutsättningar påverkat säkerheten i slutsatserna, graden av generaliserbarhet och relevansen som kunskapsunderlag. Det andra materialet vi utnyttjar är två enkäter ställda till samtliga socialarbetare i de åtta kommunerna. Enkäterna distribuerades under fullskaleförsökets inledning respektive efter dess avslutning och innehåller frågor om synen på kunskap samt möjligheter att ta till sig ny kunskap i sitt arbete. Tanken med upplägget var att se om det skett någon förändring under den period som CKP-projektet fortgått. Att vi utgår från olika typer av

¹ Under 2004 omorganiserades CUS till Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete (IMS).

² I realiteten kom CKP-Stockholm igång med verksamheten 2002 och projektet avslutades inte förrän år 2006.

empiriskt material innebär att vi belyser villkoren för evidensbaserat socialt arbete ur två perspektiv, där det första handlar om de vetenskapliga förutsättningarna att bygga evidens på basis av den praktik som faktiskt utövas i socialt arbete och det andra handlar om möjligheterna att förankra EBP bland de yrkesverksamma. Avslutningsvis diskuteras hur dessa båda frågor hänger ihop.

Nedan kommer de bägge materialen att presenteras mer i detalj. Innan följer dock en kort redogörelse för CKP:s verksamhet samt, som ett teoretiskt avstamp, en diskussion avseende rörelsen för evidensbaserad praktik i socialt arbete.

Verksamhetens innehåll

CKP:s arbete byggde på en tät samverkan mellan socialtjänstens praktiskt verksamma personal samt forskare och lärare i socialt arbete. Syftet var att med hjälp av utbildnings- och forskningsinsatser fokusera på innehåll i och utfall av socialt arbete inom socialtjänstens olika områden. Projektet byggde på ett samarbete mellan institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet och de åtta stockholmskommuner som samlats kring en egen forsknings- och utvecklingsenhet: FoU-Nordväst. Merparten av dessa kommuner är förhållandevis stora och tillsammans inrymmer de en befolkning på knappt 340 000 invånare. Etableringen av en egen forsknings- och utvecklingsenhet innebär att det redan från början fanns väl etablerade kanaler för samverkan på individ- och familjeomsorgens område. CKP har arbetat i FoU-nordvästs lokaler och personal i FoU-verksamheten har bland annat bidragit med administration, ledningsresurser och undervisning för de studenter som gjort sin praktik i nordvästkommunerna.

Vid sidan om de utvärderingsprojekt som genomfördes (och som beskrivs längre fram) byggde arbetet inom CKP på pedagogiska och informativa insatser som riktades till praktiker i de berörda kommunerna och till studenter vid institutionen för socialt arbete i Stockholm. Basen i den undervisning som socialarbetarna i kommunerna fick del av utgjordes av magisterkurser i utvärdering av socialt arbete, med en tydlig återkoppling till den internationella forskningen på detta fält och med fokus på hur kursinnehållet skulle kunna knytas till det "vardagliga" sociala arbetet och kunskapsproduktion inom detta. Tre magisterkurser med denna inriktning gavs i olika omgångar för sammanlagt omkring femtio socialarbetare i kommunerna. Deltagarna i kurserna arbetade

i hög utsträckning utifrån tänkbara utvärderingsprojekt vid sina respektive arbetsplatser och en bakomliggande tanke var att dessa skulle kunna komma att realiseras. Vid sidan om denna utbildningsverksamhet förekom också föreläsningar med såväl internationella som nationella forskare, som var öppna för samtliga anställda i de åtta kommunerna.

Ett annat inslag i projektets pedagogiska verksamhet var att praktikanter vid institutionen för socialt arbete på olika sätt knöts till CKP:s verksamhet. Det innebar att de och deras praktikhandledare fick särskild undervisning i utvärderingsmetodik, att deras praktikuppgifter inriktades på att reflektera över verksamheternas kunskapsunderlag samt att de uppmuntrades att välja c-uppsatsämnen med koppling till sin praktik och till utvärderingsfrågor.

Om evidensbaserad praktik

Även om argumenten för en EBP emellanåt framförs med en viss självklarhet hos dess företrädare så föreligger ingen konsensus vare sig kring begreppet i sig själv eller de strategier som bör utvecklas. På ett generellt plan kan dock färdriktningen sägas vara fastlagd. Med utgångspunkt från Sackett m. fl:s definition från det medicinska området (1996) beskriver Sheldon (2002) EBP i socialt arbete på följande sätt: "...en samvetsgrann, tydlig och omdömesgill användning av den för tillfället bästa tillgängliga kunskapen i syfte att befrämja klienternas välfärd." (s.1, vår övers.). Ytterst få bör ha något att invända mot en sådan allmänt hållen definition, även om delar av det sociala arbetets praktik idag präglas av en annan verklighet. Problemet är dock att inte vilken kunskap som helst kan tillmätas status eller användbarhet i just detta sammanhang. Vanligt här är emellertid att man utgår från en hierarkisk ordning där metaanalyser av randomiserade experimentella studier har den största tyngden, följt av enskilda randomiserade experimentella studier och kvasiexperiment. Vissa forskare sätter stopp här och räknar överhuvudtaget inte in något annat i begreppet evidens, medan andra har betydligt vidare ramar som också innefattar mer deskriptiva och väsentligt mindre systematiska studier (Mullen & Streiner 2004; Gambrill 2003). I Sverige har dock den mer stränga tolkningen i huvudsak varit förhärskande och evidens har i praktiken kommit att likställas med generaliserbara kvantitativa resultat baserade på studier där ett kontrollförfarande tillämpats.

Vilka är då hindren för att införa en EBP i soci-

alt arbete? Ett grundläggande problem som brukar utpekats är att verksamma praktiker av olika skäl är misstänksamma mot den typ av kunskap som det här handlar om, eller är skeptiska mot möjligheterna att omsätta den i faktiska insatser (Gambrill 1999). Denna skepsis kan ha sina rötter i en allmän misstro mot forskning i största allmänhet (Bergmark & Lundström 2002), i en övertygelse om att personliga erfarenheter är den grund på vilken behandlande eller vårdande insatser bör vila eller i en uppfattning att kraven på en evidensbaserad praktik endast är ännu en övergående trend inom det sociala arbetet. Vid sidan av detta eventuella motstånd finns ett antal andra mer instrumentella svårigheter. En har att göra med överföringen av kunskap från forskning till fält. Här handlar det dels om svårigheterna för praktikerna att identifiera den "bästa tillgängliga kunskapen" på området och dels översätta lärdomar från enskilda studier eller metaanalyser i praktiskt handlande. Olika modeller för att överbrygga dessa svårigheter har bl. a. utarbetats i USA, men utan något egentligt genomslag på bred front. I princip handlar det om två olika inriktningar här: en med innebörden att forskarna "gör jobbet" och förser praktiken med riktlinjer för arbetet och en som handlar om att utbilda praktiker till mer kvalificerade forskningsanvändare (Proctor & Rosen 2003; Mullen et. al. 2005).

Ett annat mer grundläggande hinder för EBP är bristen på evidens eller oenighet om vad som faktiskt är evidensbaserat. Kombinationen av hårda metodkrav för att man skall kunna tala om evidens och bredden i det sociala arbetets praktik medför att tillförlitlig kunskap saknas för en överväldigande majoritet av de verksamheter som kan vara aktuella (Mullen & Streiner 2004). Vidare är studier som (eventuellt) producerar ny evidens – och därmed täcker upp befintliga kunskapsluckor – mycket tids- och kostnadskrävande, varför den brist som föreligger sannolikt inte undanröjs under överskådlig tid. Slutligen bygger idén om EBP på en föreställning om att en stegvis ackumulerad bas av belagda interventionseffekter kommer att bli tillgänglig för praktiker. I socialt arbete liksom på angränsande professionsområden har det emellertid visat sig att en sådan stadig progression knappast överensstämmer med hur kunskapsläget de facto utvecklas. Metoder som ansetts ha god evidens har senare kommit att kraftigt ifrågasättas, och det finns få områden där det råder vetenskaplig konsensus om skillnader i effekt mellan olika metoder (se Bergmark & Lundström 2006).

Att hitta vägar att producera generaliserbara

resultat om interventioners effekter inom ramen för det sociala arbetets vardagliga praktik är, oavsett hur man ser på ovanstående problem, helt centralt för möjligheterna att utveckla en evidensbaserad praktik. Ett viktigt led i detta arbete är att identifiera vilka grundläggande svårigheter vi som forskare ställs inför och hur stor del av den pågående praktiken som överhuvudtaget är möjlig, eller meningsfull, att studera. I vårt arbete inom CKP har dessa frågor hela tiden varit närvarande, och det är delar av våra erfarenheter härvidlag som summeras nedan.

Utvärderingsstudier

I litteraturen behandlas frågor om evidens och resultatmätningar ofta på ett principiellt plan där metodologiska frågor som val av design eller forskningsetiska frågor hamnar i förgrunden. Samtidigt är det ett välkänt faktum att gapet mellan ideal och verklighet ofta är betydande och man i ytterst få studier av sociala interventioner lyckas uppnå de mer rigorösa metodkrav som brukar anföras för att man skall kunna tala om "sann" evidens (Gellis & Reid 2004). Forskning är alltid det bästa möjligas konst och att resultat därför får omges av olika typer av reservationer är mer regel än undantag. Forskning i och på en pågående verksamhet ställer forskaren inför alldeles speciella problem, och att kunna förutse och hantera dessa utgör en av de allra viktigaste utmaningarna för den praktikbaserade forskningen. Inom CKP utgjorde därför löpande noteringar i en "metod-loggbok" – där svårigheter, viktiga avvägningar eller lösningar på olika problem successivt fördes in – en viktig del av arbetet. Vi kommer här att redogöra för några av de allra viktigaste iakttagelserna härvidlag, men innan vi gör det skall kort sägas något om upplägget kring våra utvärderingsstudier.

Urvalet av verksamheter att studera

Redan från första början var det bestämt att fyra områden, med jämbördig ställning i projektet, skulle studeras: (1) arbete med barn, ungdom och familj, (2) arbete med vuxna missbrukare, (3) arbete med ekonomiskt bistånd samt (4) arbete med äldre och funktionshindrade. En verksamhet per område skulle väljas ut och studeras med avseende på: (a) insatsernas karaktär och (b) utfallet för berörda klienter/brukare. Tanken var att dessa frågor skulle vara helt vägledande för hur de olika studierna lades upp och

att teman som gick utöver detta endast skulle inkluderas om de var av betydelse för att man närmare skall kunna förstå hur a förhåller sig till b.

Vår ambition var också att alla slags verksamheter inom samtliga kommuner skulle ha möjlighet att anmäla intresse för att medverka i något av våra utvärderingsprojekt. Därför gick vi ut med en bred inbjudan där vi ombad praktiker i kommunerna att komma in med en intresseanmälan om man ville ha sin verksamhet utvärderad. I anmälan redogjorde man för den aktuella verksamhetens målgrupp, innehåll, omfattning och organisatoriska förutsättningar (t ex om den bedrevs på projektbasis eller inte). Gensvaret på denna inbjudan var överväldigande. Närmare 60 verksamheter anmälde intresse, men fördelningen mellan olika områden var mycket skev. En klar majoritet utgjordes av verksamheter för barn och unga följt av missbruk, medan endast ett par verksamheter på områdena ekonomiskt bistånd och äldre/funktionshindrade inkom bland intresseanmälningarna.

För att kunna sälla bland anmälningarna och för att få fram verksamheter som var möjliga och relevanta att studera, formulerade vi redan tidigt i processen tre grundläggande villkor som måste vara uppfyllda för att en verksamhet skulle kunna väljas ut. Det första var att verksamheten skulle bygga på ett tydligt artikulert arbetssätt, så att man i slutändan skulle kunna yttra sig om vilken typ av åtgärd som hade givit de eventuella effekterna. Det andra var att verksamheten inte var allt för liten med avseende på hur många klienter som berördes. Skälet till detta var att vi ville ha möjlighet att välja en kvantitativ design och därför behövde tillförsäkra oss om en tillräckligt stor grupp individer att kunna räkna på. Det tredje villkoret var att verksamheterna inte fick vara osäkra med avseende på överlevnad, dvs. inte ha projektstatus utan garantier om fortsatt existens.

När vi gått genom samtliga ansökningar (och inhämtat kompletterande information via telefonsamtal och personliga besök) stod det klart att en mycket klar majoritet inte uppfyllde de grundläggande villkoren. Framförallt var det kraven på ett artikulert arbetssätt och storlek som verkade diskvalificerande. Till sist återstod endast åtta verksamheter, varav endast en avsåg ekonomiskt bistånd och ingen området äldre/funktionshindrade.³ Utfal-

³ Här gick vi senare ut med en separat förfrågan och lyckades då anhängiggöra en verksamhet – boendestödet för psykiskt funktionshindrade – som också utvärderades.

let illustrerar en omständighet som är oerhört viktig att beakta när man talar om att skapa evidens för det sociala arbetet, nämligen att endast en mindre del – i vårt fall knappt 15 procent – av insatserna inom socialtjänsten lämpar sig för systematiska studier avseende effekter av arbetet. Vid sidan om detta finns det anledning att notera att en mycket hög andel av verksamheterna präglades av bristande stabilitet (exempelvis projektstatus), ett otydligt metodinnehåll vilket gäller stora delar av den reguljära verksamheten och, inte sällan, en ovilja hos de professionella att säga att man tillämpar en viss metod. Detta är i linje med resultat från tidigare studier där vi kunnat konstatera att ad-hoc-lösningar präglar mycket av det sociala arbetet (Bergmark & Lundström 1998). Noterbart är också att många av de verksamheter som trots allt uppfyllde kraven på en tydligt artikulert metodik var allt för små för att kvantitativa analyser av utfallet skulle vara meningsfulla. Detta trots att de kommuner som medverkade i flertalet fall är förhållandevis stora.

De fyra verksamheter som så småningom kom att utvärderas var: Hyresrådgivningen i Solna, Jourhemspoolen (samarbete mellan flera kommuner), Return – ett öppenvårdsprogram för missbrukare i Sundbyberg samt Boendestöd för psykiskt funktionshindrade i Sollentuna.

De fyra verksamheterna

Hyresrådgivningen riktar sig till vräkningshotade hushåll där anmälan om obetalda hyror eller störningar inkommit till socialtjänsten. Verksamheten bygger på samtal, samverkan med de största hyresvärdarna i kommunen, upprättande av avbetalningsplaner m.m. Antalet hushåll som årligen aktualiseras är jämförelsevis stort, medan personalgruppen är förhållandevis liten (en anställd och en chef på deltid) (för resultat och en vidare beskrivning av studien: se Holmdahl, Bergmark & Lundström 2006).

Jourhemspoolen är en verksamhet som är gemensam för några av nordvästkommunerna. Barn och ungdomar som i en akut fas behöver flytta hemifrån erbjuds en plats vid ett antal jourfamiljehem som kontrakteras av kommunerna. Verksamheten hålls samman av en konsulent som bland annat håller i gemensam utbildning och handledning av jourhemsfamiljerna. Utvärderingen innefattar endast de tonåringar som placerades vid verksamheten och bygger på aktstudier, intervjuer och enkäter (se Johansson, Bergmark & Lundström 2006).

Öppenvårdsprogrammet Return riktar sig till alkohol- och drogmissbrukare i Sundbybergs kommun. Behandlingen bygger på ett strukturerat pro-

gram med bland annat gruppträffar, drog- och alkoholinformation samt enskilda samtal. Programmet har inspirerats av kognitiv beteendeterapi och den så kallade Minnesotamodellen. Utvärderingen baseras bland annat på intervjuer med klienter i olika skeden av behandlingen och ett år efter avslutad behandling. Vi har använt oss av ett par väletablerade instrument i vars syfte ingår att mäta alkohol och drogkonsumtion. På grund av svårigheter att hitta en matchad kontrollgrupp har vi svårt att säga något om effekter av behandlingen (se Åström-Brewitz, Bergmark & Lundström, kommande).

Boendestödet för psykiskt funktionshindrade i Sollentuna innebär att klienter med mer eller mindre långvariga problem erbjuds olika former av omsorger av så kallade boendestödjare. Här har utvärderingen inte avsett verksamhetens resultat, utan implementeringen av s.k. boendestödsplaner och trepartssamtal, som införts för att tydliggöra ansvarsfördelningen inom ramen för kommunens beställar- utförarorganisation samt för att utöka klienternas medverkan och inflytande. Studien bygger på intervjuer med personal och boende samt ett särskilt instrument som vi tagit fram för att i klienternas akter följa hur boendestödsplaner implementeras (se Ingemarson, Bergmark & Lundström 2006).

Vägval och problem

Vilka var då de svårigheter och principiellt viktiga vägval vi ställdes inför i arbetet med de olika utvärderingarna? Utrymmet här medger inga uttömmande beskrivningar av de enskilda studiernas design, men det finns anledning att peka på några mer generella omständigheter som på olika sätt var avgörande för såväl upplägg av arbetet som för möjligheterna att dra slutsatser om de respektive interventionernas betydelse. Det handlar om:

- Kontrollgruppsproblematiken
- Valet av utfallsmått
- Svårigheter förenade med att verksamheterna är instabila med avseende på innehåll och personalsammansättning
- Tillförlitligheten i verksamheternas egna bedömningar och faktauppgifter

Kontrollgruppsproblematiken avser de mått och steg som måste tas i en utvärdering för att tillskapa en s.k. kontrafaktisk referenspunkt, dvs. en alternativ bild som ger en uppfattning om vad som hade hänt med en studerad klientgrupp om den inte utsatts för insatsen i fråga. Av de olika tekniker som står till buds för att lösa denna problematik är det randomiserade klassiska experimentet det mest tillförlitliga (Vedung 1998). I en verksamhet som socialt arbete

är detta emellertid inte alltid ett realistiskt val, bl a därför att motståndet mot att randomisera interventioner på behandlingsområdet är betydande inom socialarbetarkåren eller för att det kan finnas reella etiska problem med ett sådant upplägg. Alternativa tillvägagångssätt erbjuds då inom ramen för kvasi-experimentella eller komparativa upplägg där man utnyttjar s.k. matchad kontroll (kontrollgrupper konstrueras så att de på ett antal relevanta punkter har samma sammansättning som undersökningsgrupper) eller statistisk kontroll (de skillnader som föreligger mellan kontrollgrupp och undersökningsgrupp hålls konstanta med olika statistiska tekniker).

För tre av de utvärderingar vi genomförde var ett kontrollförfarande aktuellt (undantaget utgjordes av boendestödet) och i inget fall var ett randomiserat förfarande möjligt. I hyresrådgivningen sökte vi initialt efter möjliga matchningar mot jämförbara grupper i andra kommuner (i första hand inom CKP-området), men den statistikföring och registrering som gjordes på andra håll avseende aktualiserade hyresskulder och, på utfallssidan, genomförda vräkningar, var inte tillräcklig för ett matchningsförfarande. Istället välsignades vi med en naturlig kontrollgrupp under projektiden då hyresrådgivningen under en period låg nere och en mängd klienter som normalt sett skulle ha erbjudits hjälp inom ramen för verksamheten aldrig fick ett sådant erbjudande. Också för Return-projektet sökte vi efter en matchad kontrollgrupp inom närliggande, kommuners öppenvårdsprogram. Ett grundproblem här var att kunna hantera en sådan grupp som reellt kontrafaktisk då det inte handlar om en grupp för vilken "ingen insats" är vad som gäller, utan där kontakten med socialtjänsten innebär en "annan insats". Vår bedömning var dock att det i två av de närliggande kommunerna fanns öppenvårdsinsatser som skilde sig från Return i väsentliga delar och att en jämförelse därför var meningsfull. Tyvärr så hade vi inte tillräckliga ingångsdata för att kunna göra en adekvat matchning med avseende på graden av missbruksproblem. Vi sökte matcha utifrån bland annat kön och ålder samt genom att utesluta s.k. kroniker ur kontrollgruppen. Detta visade sig inte räcka då kontrollgruppen i våra mätningar visade sig ha en väsentligt mindre utvecklad missbruksproblematik än undersökningsgruppen. Jämförelserna mellan grupperna när det gällde missbrukets utveckling över tid blev därför mindre meningsfulla.

Grundläggande för de utvärderingar vi genomfört har varit vad interventionen ifråga betyder för de personer som genomgår en behandling eller utnyttjar en tjänst. Valet av kriterier för att mäta ett sådant

utfall inbegriper en avvägning mellan relevans och tillgänglighet. Att avgöra vad som är relevant handlar, förenklat uttryckt, om att ta ställning till vilka av klienternas/brukarnas livsvillkor som bör beaktas i studier av den eventuella påverkan som socialtjänstens insatser har. Tillgänglighet går tillbaka på vad som, givet de resurser man har till förfogande, är möjligt att registrera under utvärderingen. Att göra uppföljningar över tid är många gånger dyrt och tidskrävande, och möjligheterna att samla in data av god kvalitet begränsas ofta av de bortfalls- och rapporteringsproblem som uppstår när klienter/brukare personligen skall fångas in efter det att de lämnat ett program. Förutsättningarna i de projekt vi arbetat med har här varit mycket olika. I studien av hyresrådgivningen var det centrala utfallskriteriet inte bara tämligen givet, utan också såväl tillgängligt som relevant: huruvida hushållet blivit vräkt eller ej (ett till synes mycket enkelt utfallsmått vilket också låg direkt i linje med verksamhetens uttalade syfte). I utvärderingen av Return var fokus på alkoholmissbrukets utveckling det uppenbart mest relevanta (eftersom undersökningsgruppen i huvudsak hade alkoholproblem), men här var tillgängligheten lägre eftersom mätningarna förutsatte att klienterna uppsöktes långt efter behandlingens slut och missbruket endast kunde fångas indirekt via ett standardiserat instrument (AUDIT). Vi genomförde ändå sådana mätningar för såväl undersöknings- som kontrollgrupp, men kunde också konstatera att detta förbrukade mycket tid och resurser.

För Jourhemspoolens del var det inte möjligt att göra någon form av experiment. Som kontrafaktisk mätning valde vi i stället att utgå från ett par tidigare genomförda studier av dygnsvårdens resultat (Vinnerljung, Sallnäs, & Kyhle-Westermarck 2001; Vinnerljung, Öman, & Gunnarson 2004; Vinnerljung, Hjern, & Öman 2004). De mått vi använde – andel sammanbrott och återplaceringar i dygnsvård – visade sig i hög grad vara relevanta och det var möjligt att samla in aktuella uppgifter via ungdomarnas socialtjänstakter. Vi lyckades också i viss mån via statistisk kontroll göra jämförelserna mellan vår studie och de tidigare genomförda meningsfulla. Vår avsikt inledningsvis var att vid sidan av aktgenomgångarna följa ett relativt stort antal ungdomar genom verksamheten för att därigenom få mer fullödiga uppgifter om deras och föräldrarnas upplevelser av verksamheten samt vad som hände med ungdomarna efter placeringens avslut. Vår planering byggde på uppgifter om hur många ungdomar som passerat genom Jourhemspoolen tidigare. Det visade sig emellertid att betydligt färre placeringar än vad

som var att förvänta på basis av tidigare flöde faktiskt gjordes under utvärderingsperioden. Möjligheterna att genomföra statistiska bearbetningar på denna del av det empiriska materialet omöjliggjordes därför, vilket ytterligare illustrerar hur småskaligheten i kommunernas verksamhet kan sätta käppar i hjulen för systematiska utvärderingar (detta trots att Jourhemspoolen är en kommunövergripande resurs). Ett kännetecken som Jourhemspoolen har gemensamt med stora delar av det socialtjänstbaserade sociala arbetet är svag stabilitet över tid och stor variation i verksamhetens innehåll. Även om det förekommer gemensam utbildning och liknande för jourhemsföräldrarna kan man knappast beskriva verksamheten som enhetlig med avseende på metodik, det ena jourhemmet jobbar inte som det andra. Dessutom byts jourhemmen ut med ojämna mellanrum, vilket naturligtvis kan ändra verksamhetens kvalitet och innehåll. Det innebär att det blir svårt att på basis av en studie som denna dra generella slutsatser om det sociala arbetets metodik i jourhemsarbetet.

Under datainsamlingen gjordes vi således medvetna om att verksamheter inom socialtjänsten i hög grad är rörliga mål, dvs. att de förändras när man följer dem över längre tid. Detta framkommer även i studien av Return där personalförändringar avspeglade sig i förändringar i programmets innehåll, eller åtminstone i hur mycket olika inslag i behandlingen kom att betonas. Problemet är att man i slutändan inte med säkerhet kan yttra sig om vilken typ av verksamhet eller vilken typ av programinnehåll det är man faktiskt utvärderar. Sårbarheten i personalmässigt små verksamheter som hyresrådgivningen (se ovan) och Jourhemspoolen är också uppenbar, även om vi i dessa fall lyckades genomföra merparten av datainsamlingen utan att personalen byttes ut.

Ett mer praktiskt problem som i huvudsak påverkade möjligheterna att planera arbetet med utvärderingarna var att den information avseende klientgenomströmning, klientkaraktäristika etc. vi inledningsvis samlade in från verksamheterna själva inte alltid var så korrekt som man skulle kunna önska sig. Tillförlitligheten i de bedömningar och faktauppgifter som förmedlades muntligt var i några fall särskilt låg vilket bl a drabbade utvärderingen av Return så att storleken på såväl undersöknings- som kontrollgrupp blev mindre än planerat. Som framkommit ovan visade det sig också vara fallet för Jourhemspoolen.

Sammanfattningsvis stötte vi på en serie metodologiska problem och praktiska svårigheter som alla är av central betydelse när det gäller förutsättningarna för att med hjälp av systematiska utvärderingar

bygga evidens på basis av det vardagliga sociala arbetet. Det handlar om allt från möjligheterna att hitta verksamheter som låter sig utvärderas i mening att de är tillräckligt metodologiskt sammanhållna, till mer tekniska svårigheter kring förfarandet vid konstruktioner av kontrollgrupper eller etablerandet av andra typer kontrafaktiska mätpunkter. Dessa problem är knappast unika för CKP-projektet eller för nordvästkommunerna utan har sannolikt giltighet i Sverige som helhet. Sägås bör också att de projekt vi lyckades genomföra, problemen till trots, faktiskt gav en hel del ny kunskap på områden där forskningsläget i Sverige inte är särskilt väl utvecklat. Dessutom har rapporterna kommit att få betydelse för diskussioner av verksamheternas utformning och inriktning i de aktuella kommunerna.

Vi skall nu gå vidare med att diskutera ytterligare väsentliga förutsättningar för en evidensbaserad praktik, nämligen socialarbetarnas attityder och det organisatoriska stöd de erbjuds för att hålla sig uppdaterade forskningsmässigt.

Hur påverkades socialarbetarna och arbetsplatserna?

Vårt viktigaste verktyg för att få en bild av hur CKP: Sthlm kan tänkas ha påverkat socialarbetarnas och socialbyråernas hållning till forskning och evidens var en enkät som vi gick ut med vid projektidens inledning och efter dess avslutande.⁴ Tanken med enkätstudien var att kartlägga hur de praktiskt verksamma socialarbetarna i nordvästkommunerna ser på evidensbaserat eller forskningsbaserat socialt arbete, hur och i vilken omfattning de använder sig av forskningsbaserad kunskap i sitt arbete, vilka möjligheter de ges att ta till sig nya kunskaper på arbetsplatsen samt framförallt vilka förändringar som skett i dessa avseenden under projektidens gång.

⁴ Den första enkäten gick ut sedan projektet hade pågått i några månader. Vår bedömning är att det inte påverkat undersökningens resultat i dess grunddrag. Möjligen kan man tänka sig att de generella mönstren förstärkts något om vi fått ut enkäten tidigare.

I detta syfte konstruerade vi en enkät som till stora delar utgår från en liknande studie som gjorts i England (se Sheldon & Chilvers 2000). Översättningsarbetet från engelska till svenska har inte varit problemfritt, bland annat eftersom de organisatoriska villkoren och begreppsapparaten skiljer sig åt mellan de båda länderna. Det har inneburit att en del anpassningar till svenska förhållanden varit nödvändiga.

Två likartade enkäter har besvarats av socialarbetarna i sju av de åtta kommunerna (Ekerö, Järfälla, Sigtuna, Sollentuna, Sundbyberg, Upplands-Bro, UpplandsVäsby).⁵ Den första enkäten besvarades under hösten 2003 (t1) och den andra under första halvåret 2006 (t2). Svarefrekvensen var hög vid båda omgångarna: för den första enkäten 94 procent och för den andra 87 procent.⁶ I syfte att rikta fokus mot mer centrala frågeställningar redovisas i denna artikel inte bakgrundsvariabler som ålder, utbildningsbakgrund etc. Vi har däremot kontrollerat om variationer i dessa bakgrundsvariabler mellan t1 och t2 inverkat på resultaten, men inte kunnat återfinna någon sådan påverkan av betydelse.

På grund av personalomsättning och andra faktorer har naturligtvis inte alla socialarbetare som svarat på den första enkäten också kunnat svara på den andra. I den andra enkäten hade vi därför en särskild fråga där respondenterna har fått ange om de svarat också på den första. Sammanlagt 197 personer (50 procent) har uppgivit att de deltagit vid både t1 och t2. De övriga minns inte (16 procent) eller har uppgivit att de bara svarat på den sista enkäten (det får dock hållas som sannolikt att väsentligt mer än 50 procent har deltagit vid både t1 och t2, många har antagligen glömt bort en enkät de fyllde i för tre år sedan). Vi har systematiskt kontrollerat skillnaderna mellan de som uppgivit att de deltagit i båda enkätundersökningarna med dem som deltagit endast vid t2. Några systematiska avvikelser i förhållande till de resultat som redovisas nedan har emellertid inte gått att återfinna, möjligtvis förstärks de generella mönstren något bland dem som uppgivit att de deltagit vid båda tillfällena.

⁵ Trots avsevärda ansträngningar fick vi inte in några enkäter från Solna vid den andra undersökningomgången. Vi har därför valt att helt utesluta dem i den föreliggande resultatredovisningen.

⁶ Att n ändå är större vid t2 än vid t1 beror på att personalstyrkan ökat i storlek.

I Tabell 1 nedan redovisas socialarbetarnas svar vid första och andra undersökningstillfället samt huruvida skillnaderna mellan t1 och t2 är signifikanta.

Tabell 1. Jämförelse av socialarbetarnas attityder till och användning av forskning/utvärdering vid t1 (2003) och t2 (år 2006) (procent, signifikansnivåer angivet vid $p < 0,1$)⁷

		t1 2003 n=397	t2 2006 n=416	p
<i>Socialtjänstens insatser bör i större utsträckning baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet (god idé / mycket god idé)</i>		99,5	99,8	Ej sig
<i>Forskning är mycket användbar eller ganska användbar i ditt arbete</i>		90,6	90,1	Ej sig
<i>Forskning ger dig ofta eller ganska ofta information om ditt eget arbete.</i>		58,6	68,6	0,003
<i>Jag har tagit del av utvärderingsforskning, som undersöker effektiviteten av en modell/metod</i>		36,6	57,7	0,000
<i>Arbetsplatsen uppmuntrar dig att hålla dig uppdaterad på relevant forskningslitteratur</i>		21,6	34,4	0,000
<i>När läser du oftast professionell litteratur</i>	Fritid	62,8	60,8	Ej sig
	Arbetsdag	8,7	11,9	
	Både fritid och arbete	28,5	27,3	
<i>Forskning diskuteras ofta eller ibland med handledare eller vid avdelningsmöten</i>		36,0	45,0	0,010
<i>Vem har primärt ansvar för att hålla dig uppdaterad med forskning</i>	Främst jag själv	10,6	14,8	0,074
	Arbetsgivaren	10,6	8,7	
	Både arbetsgivare och jag själv	78,8	76,5	
<i>Jag är ganska säker eller mycket säker på betydelsen av begreppet:</i>	Statistisk signifikans	53,9	55,5	Ej sig
	Experiment med slumpmässig kontroll	48,4	54,1	Ej sig
	Kvasiexperiment	21,7	30,0	0,006
	Kvalitativ forskning	66,0	71,6	0,083
<i>Vilket är den största svårigheten med att tillämpa evidensbaserad/forskningsbaserad praktik</i>	Hög arbetsbelastning	46,6	48,8	Ej sig
	Otillräckliga ekonomiska resurser	9,6	7,0	Ej sig
	Jag saknar kunskaper om forskning	6,8	7,0	Ej sig

⁷ Flera av variabelvärdena i tabellen har tagits fram genom sammanslagning av svarsalternativ i ursprungsfrågorna

Av Tabell 1 framgår att den stora majoriteten socialarbetare i nordvästkommunerna har en mycket positiv inställning till forskningsbaserad socialt arbete. Nästan alla respondenter (99,5 % vid t1 och 99,8 % vid t2) tycker att socialt arbete i ökad utsträckning bör baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet. En kanske förvånansvärd hög andel, nio av tio, menar dessutom att forskning är användbar i arbetet. Det faktum att det i bägge dessa avseende inte går det att utläsa några förändringar över tid är knappast förvånande mot bakgrund av den höga andelen redan vid t1. Andelen som anser att forskningen ger information som är användbar i det egna arbetet är något lägre – knappt 70 procent vid t2 – men här återfinns vi å andra sidan en ökning med omkring tio procentenheter mellan t1 och t2. Ännu starkare är ökningen av andelen socialarbetare som uppgett att de tagit del av utvärderingsforskning. Nära 60 procent uppger vid t2 att de gjort detta medan andelen vid t1 bara var 37 procent. Man kan således konstatera att socialarbetarna med några få undantag värderar forskning högt och att de över tid tycker sig ha större nytta av forskning i sin vardag samt att de i ökande utsträckning har kommit i kontakt med forskning med utvärderande anspråk.

Vi har, som framgår av tabellen, ställt en serie frågor om arbetsplatsens hållning till socialarbetarnas forskningsanvändning och kan inledningsvis slå fast att det skett en signifikant förbättring mellan t1 och t2 när det gäller huruvida man på arbetsplatsen uppmuntrar socialarbetarna att hålla sig uppdaterade forskningsmässigt. Det kan dock konstateras att det fortfarande bara är en dryg tredjedel som upplever att de får sådan uppmuntran. Det understryks av att drygt 60 procent av socialarbetarna uppger att de i huvudsak läser professionell litteratur på fritiden (i detta avseende har det heller inte skett någon förändring över tid). Det tycks dock som om forskningsdiskussioner spelar en större roll i arbetets vardag, en ökad andel uppger att forskning diskuteras vid avdelningsmöten eller vid träffar med handledare. En intressant förändring (om än svag och med blott en tendens till signifikans) är att socialarbetarna i större utsträckning vid t2 än vid t1 menar att det är deras eget ansvar att hålla sig uppdaterade forskningsmässigt. Det bör dock understrykas att den stora majoriteten, drygt tre fjärdedelar, tycker att detta är ett gemensamt ansvar för arbetsgivaren och dem själva.

I syfte att ta reda på huruvida socialarbetarna är bekanta med grundläggande forskningsmetodologiska begrepp (något som naturligtvis är av stor vikt om man självständigt skall kunna bedöma och använ-

da sig av forskning) ställde vi ett antal frågor där respondenterna fick ange huruvida de är säkra eller ganska säkra på betydelsen av statistisk signifikans, experimentella studier med kontrollgrupp, kvasiexperiment och kvalitativ forskning. När det gäller de två första begreppen är det omkring hälften av de svarande som menar sig vara mer eller mindre säkra på deras betydelse. Det är betydligt färre som känner till begreppet kvasiexperiment och betydligt fler som känner till kvalitativ forskning.⁸ Genomgående tycks det vara så att de upplevda kunskaperna ökat något mellan t1 och t2, särskilt tycks det vara fallet med kvasiexperiment.

I samband med att vi frågade om socialarbetarna kände till dessa begrepp bad vi dem också att med egna ord förklara vad de betyder. Vi har därefter "rättat" svaren och kan konstatera att betydligt färre än de som säger sig känna till begreppen kan förklara vad de innebär.⁹ Vid t2 är det omkring hälften som nöjaktigt kan redogöra för vad kvalitativ forskning är, medan motsvarande siffror för experiment och kvasiexperiment är 24 respektive 10 procent. I samtliga fall har siffrorna förbättrats signifikant mellan t1 och t2. Man kan naturligtvis inte dra alltför stora växlar på vare sig nivåerna som sådana eller förändringarna över tid. Det faktum att vissa respondenter svarat en andra gång på frågorna kan ha bidragit till en selektiv inlärningseffekt. Andra kanske reagerar så negativt på att få besvara "skrivningsfrågor" i en enkät att de helt enkelt väljer att inte svara. Det är dock vår samlade bedömning att de forskningsmetodologiska kunskaperna hos socialarbetarna på fältet är ganska grunda och att de behöver förbättras betydligt för att de skall kunna bedöma, kritiskt granska och i sista hand använda sig av forskning i sitt arbete. Åtminstone gäller det forskning som är gjord med (något så när kvalificerad) kvantitativ metodik.

För att söka bedöma var de största hindren finns för att "forskingsbasera" socialt arbete har respondenterna via ett antal fasta svarsalternativ fått ange var de menar att svårigheterna finns. I tabellen redovisar vi bara de tre mest frekventa svarsalternati-

⁸ I detta avseende finns en åldersskillnad. De yngre socialarbetarna sade sig i signifikant högre utsträckning känna till vad begreppet kvalitativ forskning står för.

⁹ De alternativ som angetts vid kodningen är (1) helt riktigt svar, (2) har en aning om begreppet, (3) fel svar eller inget svar. Här är redovisas helt riktigt svar eller har en aning om begreppet. På grund av ett tekniskt misstag kom inte frågan om statistisk signifikans med i den första enkäten. Den har därför uteslutits ur redovisningen.

ven. Föga förvånande är det hög arbetsbelastning, de flesta (närmare hälften) uppger vara det främsta hindret. Därefter kommer "otillräckliga ekonomiska resurser" följt av otillräckliga kunskaper om forskning bland respondenterna själva. Bland de svarsalternativ som kunde anges fanns också sådana som måste tolkas så att respondenterna själva har en negativ hållning till forskning och evidensbaserat socialt arbete (till exempel "socialt arbete är mer en konststart än en vetenskaplig verksamhet" och "jag lutar inte på 'små vetenskapliga' förhållningssätt"). Bara ett par procent har angett att sådana faktorer utgör hinder för evidensbaserat socialt arbete. En något större grupp (knapp fem procent) menar dock att evidensbaserat socialt arbete är en av många trender som kommer och går i forskningen. Sammantaget visar dock svaren på denna fråga tydligt att socialarbetarnas attityder och önskemål inte i sig tycks utgöra något hinder för att i ökad grad basera det sociala arbetet på vetenskaplig kunskap. Skall man tro socialarbetarna verkar hindren snarast återfinnas i resursbrister och i någon mån i bristande forskningsmetodologisk kunskap hos dem själva.

Diskussion och sammanfattning

För knappt tio år sedan genomförde vi en nationell studie av socialarbetares syn på kunskap, forskning och metoder i socialt arbete. Många socialarbetare var då skeptiska till användning av systematiserade metoder och tveksamma till forskningens plats i det sociala arbetets vardag (Bergmark & Lundström 2002). Någoting tycks ha skett sedan dess – åtminstone i de kommuner i nordvästra Stockholm som vi undersökt år 2003 och 2006. Det verkar som om de allra flesta socialarbetare där välkomnar en ökad forskningsförankring av arbetet och att de gjorde det redan vid projekttidens ingång år 2003.

Vad som hänt mellan den första och andra enkäten, under den tid projektet bedrivits, är att det utvecklats en mer positiv attityd till forskningens innehåll (den är i större utsträckning användbar i vardagen, menar man), socialarbetarna har i ökad utsträckning kommit i kontakt med utvärderingsforskning och på arbetsplatserna tycks det ha vuxit fram en kultur där man i högre omfattning uppmuntrar forskningsdiskussioner. Man kan också notera tendenser till att socialarbetarna är beredda att ta ett större ansvar för sin kunskapsutveckling. Det är enligt vår uppfattning reella och positiva förändringar. Samtidigt är det viktigt att understryka

att även om detta kanske kan ses som ett attityd- och idémässigt trendbrott, så innebär det sannolikt inte att det sociala arbetets innehåll eller faktiska orientering mot forskning ändrats i särskilt stor utsträckning. Vi har inte sett särskilt mycket av inomorganisatoriska och resursmässiga förstärkningar av socialarbetarnas möjlighet att bedriva olika former av (handlett) forskningsorienterat utvecklingsarbete på arbetstid. Här behövs kanske olika former av nationella och regionala strukturer för att understödja en sådan utveckling. De ganska svaga kunskaperna bland socialarbetarna i forskningsmetodologiska frågor understryker behovet av sådana strukturer (liksom universitetsinstitutionernas ansvar för den metodologiska skolningen, inte minst i kvantitativa metoder).

Fortfarande anger socialarbetarna att de största svårigheterna med forskningsanknytning är att få tiden att räcka till, det handlar helt enkelt om bristande resurser. Vi såg flera tecken på det under projekttidens gång. Ett kanske till synes trivialt men typiskt exempel är våra kurser i utvärderingsforskning där syftet bland annat var att deltagarna (alla var aktiva socialarbetare) skulle skriva en utvärderingsplan för någon del av den egna verksamheten. Många planer var av hög kvalitet, klart genomförbara och dessutom med relevans för verksamhetens utveckling. Långt ifrån alla kunde dock realiserats, trots att flera var framtagna med uppmuntran från arbetsledningen. De angivna skälen var oftast helt enkelt bristande resurser, man fick ingen avlastning för att genomföra dem och den ordinarie verksamheten lämnar inget utrymme för den typen av arbete. Menar man allvar med forskningsbasering av socialt arbete och med att de insatser som genomförs systematiskt följs upp, kräver det en översyn av resursåtgång och organisering av det sociala arbetet i kommunerna. Den positiva attityden som vi noterat kan annars snabbt ge vika för besvikelse.

Man kan naturligtvis fundera över om de idé- och attitydmässiga förändringar som vi noterat enkom är en effekt av det arbete som CKP-Stockholm bedrivit. Det vore naturligtvis naivt och förmätet av oss att tro något sådant. En alternativ bidragande förklaring kan vara att projektet bedrivits i en forskningspositiv miljö där man särskilt från kommunernas socialchefer ville vara med om ett samarbete av detta slag. Vi har med andra ord undersökt kommuner där cheferna var positiva till ett projekt som vårt, vilket kan vara mycket betydelsefullt för exempelvis det faktum att socialarbetarna upplevt att de fått ökat stöd uppifrån. För det andra har vi samarbetet med FoU-nordväst som fanns i kommunerna innan vi kom

dit och som kan ha haft en inverkan på socialarbetarnas sätt att se på forskning och utvärderingsarbete både före och under projektets gång. Den utbildnings- och föreläsungsverksamhet FoU-nordväst ägnar sig åt kan inte minst ha haft betydelse för att socialarbetarna i högre utsträckning kommit i kontakt med utvärderingslitteratur. För det tredje är sannolikt en del av de förändringar vi kunnat visa på ett uttryck för attitydförskjutningar bland socialarbetare i allmänhet, inte bara i nordvästkommunerna. I en studie där en av oss medverkat har vi kunnat visa att ett nationellt slumpvis urval av socialarbetare i svenska kommuner har en klart positiv attityd till forskning och forskningsanvändning. Någoting tycks alltså ha hänt också på nationell nivå (Bergmark & Lundström, kommande).

En av de allra viktigaste iakttagelserna under projektet är otvivelaktigt att endast en bråkdel av den reguljära verksamheten som utförs i socialtjänsten har ett så tydligt metodinnehåll eller är av en sådan omfattning att systematiska studier av effekter är meningsfulla eller möjliga. Kvalitativa utvärderingar kan i viss utsträckning utnyttjas för att komma åt storleksproblematiken, men med bristen på systematiserad och artikulerad metodik i stora delar av det sociala arbetet är det värre – ingen ny generaliserbar kunskap uppstår ur utvärderingar av en specifik verksamhet. Avsaknaden av artikulerade metoder säger oss vidare något om det sociala arbetets karaktär. Verksamheten präglas i mycket hög utsträckning av traderade arbetssätt, personburen kompetens, ad-hoc-lösningar och ett eklektiskt förhållningssätt till teorier och metoder.

Att under dessa förutsättningar utveckla en evidensbaserad praktik innebär givetvis en oerhörd utmaning. Det handlar då inte enbart om svårigheterna att beforska den pågående verksamheten, utan också om ett ställningstagande avseende hur långt det är möjligt, eller önskvärt, att gå. Argumenten för en evidensbaserad praktik är välkända och starka: människor i utsatta positioner har rätt till så bra och verkningfulla insatser som möjligt och socialtjänsten bör inte ägna tid och resurser åt interventioner som saknar effekt eller t o m kan vara skadliga. Samtidigt är merparten av verksamheten av en sådan karaktär att den inte låter sig utvärderas (i syfte att producera generaliserbara kunskaper). Det finns inga skäl att tro att det här handlar om någonting enhetligt som kan sammanfattas under rubriken "business as usual". Vi kan på goda grunder anta att denna massa av reguljär verksamhet innehåller en betydande variation, såväl när det gäller innehåll som utfall.

Vad våra erfarenheter visar är inte bara att myck-

et av det som görs inom ramen för socialtjänsten svårigen låter sig utvärderas, utan också att de verksamheter som med litet god vilja kan sägas uppfylla kraven på innehåll, omfattning och stabilitet över tid erbjuder en hel del svårigheter med avseende på sådant som kontrollförfarande, personalomsättning och tillförlitlighet i den information som förmedlas. Här går det givetvis att flytta fram positionerna mycket längre än vad som varit möjligt inom ramen för vårt fullskaleförsök. En konkret åtgärd, som både skulle möjliggöra mer adekvata matchningar och tillföra grundläggande information för planeringen av utvärderingsinsatser, är att satsa ytterligare på användande av diagnostiska instrument (som t ex ASI) i det löpande arbetet. Med detta förbättras allmänt sett möjligheterna att studera utfallet av det sociala arbetets interventioner, men det vidgar på intet sätt basen för att uttala sig om de specifika effekterna av olika typer av metoder och arbetssätt. För det krävs en beskrivbar, systematiserad praktik.

Att på allvar förändra nuvarande strukturer kräver att man har någonting att komma med, någonting som kan ersätta väletablerade rutiner och till synes välfungerande praxis. Att det i dag saknas en kritisk massa av evidens för att vägleda praktiker i valet mellan olika interventioner är de allra flesta betraktare ense om. Att det på många områden är svårt och tidskrävande att ta fram sådana kunskaper är också välkänt. Erfarenheterna från vårt projekt visar att studier av reguljär verksamhet inte är svaret på denna utmaning. På vissa begränsade områden erbjuder det visserligen en framkomlig väg, men totalt sett är möjligheterna att få fram evidens här starkt kringskurna.

En alternativ strategi är att begränsa studierna till mer utprovade, i huvudsak manualbaserade, metoder. Mycket av det som gjorts så här långt, inte minst internationellt, har också haft denna inriktning. Problemet här är att mycket litet av evidens trots allt har genererats av dessa ansträngningar när det gäller socialt arbete. I Sverige har CUS/IMS i drygt 15 år haft till uppgift att "...på vetenskapligt underlag utforma synteser av värdet av olika metoder och insatser inom individ- och familjeomsorgen" (Socialstyrelsen 1991), utan att idag egentligen kunna peka på någon enda i Sverige utprovad metod som särskilt verkningfull för någon enda del av det socialtjänstbaserade sociala arbetet.

Om våra resultat avseende de praktiskt verksammas attityder till forskningsanvändning och kunskapsproduktion speglar en allmän trend så kan man på goda grunder anta att det finns en ökad beredvillighet, kanske t o m förväntan, när det gäller att

forskningsbaserat det sociala arbetet. Vi har själva deltagit i ansträngningarna att vrida utvecklingen åt detta håll, och menar också att den i allt väsentligt är positiv för framtida utveckling på området. Ett problem är dock att de förväntningar som skapas när det gäller evidensbaserad inte kan mötas – att utvecklingen när det gäller att skapa evidens också fortsättningsvis blir så långsam och osammanhängande att ingenting kommer att kunna erbjudas praktiken. Risken för en backlash kan då bli överhängande och tidigare entusiasm kan snabbt förbytas i besvikelse och motstånd. I syfte att motverka en sådan reaktion är det av vikt att alla vi som på olika sätt är involverade i kunskapsproduktion på området försöker identifiera var gränserna för evidensbaserad praktikens möjligheter går och vilken typ av kunskapsunderlag som är möjlig och önskvärd där evidens i mer strikt mening inte går att få fram.*

Referenser

- Bergmark, A & Lundström, T (kommande) Socialarbetarens attityder till evidensbaserat socialt arbete.
- Bergmark, A & Lundström, T (2006) Mot en evidensbaserad praktik? Om färdriktningen i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 13, 99-113.
- Bergmark, Å & Lundström, T (1998) Metoder i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, Nr 4, vol 5, s291-314, 1998.
- Bergmark, Å & Lundström, T (2002) Education, practice and research: Knowledge and attitudes to knowledge of Swedish social workers. *Social Work Education*, 21, 359-373.
- Gambrill, E (1999) Evidence-Based Practice: An Alternative to Authority-Based Practice. *Families in Society*, 80, 341-350.
- Gambrill, E (2003). Evidenced based practice: Sea change or the emperor's new clothes? *Journal of social work education*. 39, 3-23
- Gellis, Z & Reid, WJ (2004). Strengthening evidence based practice. *Brief Treatment & Crisis Intervention*, 4,155-165
- Holmdahl, J, Bergmark, Å & Lundström T (2006) *Att förebygga vräkningar. En utvärdering av socialtjänstens hyresrådgivning i Solna*. Stockholm: CKP.
- Ingemarsson, M, Bergmark, Å & Lundström, T (2006) *Att planera för boendestöd*. Stockholm: CKP.
- Johansson, S, Bergmark, Å & Lundström T (2006)

- Tonåringar som inte kan bo hemma. En utvärdering av Jourhemspoolen i nordvästra Stockholm*. Stockholm: CKP
- Mullen E.J. & Streiner D. (2004) The Evidence For and Against Evidence-Based Practice *Brief Treatment & Crisis Intervention*, 4, 111-121
- Mullen, EJ, Shlonsky, A, Bledsoe S & Bellamy, JL (2005). From concept to implementation: Challenges facing evidence-based social work. *Evidence & Policy*, 1, 61-84.
- Proctor, E & A Rosen (2003). The structure and function of social work practice guidelines, I Rosen, A & E. Proctor (red.) *Developing practice guidelines for social work interventions: Issues, methods and research agenda*. New York, Columbia University Press.
- Sackett, DL, Rosenberg, W, Gray, J (1996) Evidence based medicine: What it is and what it isn't . *British Medical Journal*, 312, 71-72.
- Sheldon, B. (2002). *Brief summary of the ideas behind the Centre for Evidence based Practice*, <http://www.ex.ac.uk/cebss>.
- Sheldon, B & Chilvers, R (2000) *Evidence-Based Social Care: A study of Prospects and Problems*. Lyme Regis, Russel House
- Socialstyrelsen (1991) *Förslag till centrum för utvärdering av metoder i socialt arbete*. Stockholm, Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2000) *Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. SoS-rapport 2000:12. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Vedung, E (1998) *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund: Studentlitteratur.
- Vinnerljung, B, Hjern, A, & Öman, M (2004) Återplacering av barn i dygnsvård (II): – vad ökar eller minskar risken. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 11, 150-67.
- Vinnerljung, B, Sallnäs, M, Kyhle-Westermarck, P (2001) *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution*. Stockholm: Socialstyrelsen, CUS
- Vinnerljung, B, Öman, M & Gunnarson, T (2004) Återplacering av barn i dygnsvård (I): – hur vanligt är det? *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 11, 54-74
- Åström-Brewitz, A, Bergmark, Å & Lundström, T (kommande) *Return, utvärdering av ett öppenvårdsprogram*. Stockholm: CKP.

* Vi vill tacka följande personer vid CKP: Sthlm och FoU Nordväst som gjort artikeln möjlig: Amina Ek, Carina Gyllner, Johan Holmdahl, Maria Ingemarsson, Sofie Johansson, Ann Palm och Anna Åström Brewitz, samt dessutom Karin Lundström som hjälpt till med inläsning av data och statistisk analys.

Terapeuten som motpart

Hur socialsekreterare och psykiatrer kommunicerar som offentlig part i domstolsförhandlingar i mål om tvångsvård.

Av Maritha Jacobsson

Maritha Jacobsson
FD i socialt arbete.
Arbetar som forskare
vid institutionen för
socialt arbete, Umeå
Universitet.

En ansökan om ett tvångsvårdsomhändertagande ska granskas av Länsrätt. I denna studie analyseras hur offentliga parter (socialsekreterare och psykiatrer) kommunicerar för ett tvångsomhändertagande under de muntliga domstolsförhandlingarna. Det visar sig att det blir oklart hur offentliga parter menar att de rättsliga rekvisiten som anges i lagarna är uppfyllda.

Socialsekreterare och psykiatrer har som representanter för myndigheter till uppgift att både stödja klienter/patienter som själva söker hjälp och tillse att medborgare som inte vet sitt eget bästa får den vård de behöver.¹ Det innebär att det i vissa fall kan vara aktuellt att ansöka om ett tvångsomhändertagande enligt någon av tvångsvårdslagarna LVU (lag med särskilda bestämmelser om vård av unga), LVM (lag om vård av missbrukare i vissa fall) eller LPT (lag om psykiatrisk tvångsvård). Denna komplexa process omgärdas av svåra mänskliga, terapeutiska och rättsliga ställningstaganden. Vårdfrågan flyttas i tvångsvårdssammanhang från den behandlande terapeutiska arenan till den juridiska. Det innebär t.ex. att uppgifter som den enskilde i förtroende lämnat i ett terapeutiskt sammanhang kan användas som ett argument för tvångsvård i domstolen av socialsekreterare/psykiatrer som får en mer åklagarliknande roll när de ska argumentera mot den enskildes vilja.

Centralt i tvångsvårdsmålen är den enskildes behov av vård. Denna typ av mål, där samtliga aktörer måste ta hänsyn till terapeutiska och medicinska överväganden, benämns som Terapeutisk rätt (Hollander & Marklund 1983). Terapeut är ett begrepp som ofta förekommer i denna artikel. Jag väljer att använda en vid definition av begreppet: den som utför behandling.² När tvångsvård aktualiseras är just behandlingstanken av vikt, en vårdplan/ett vårdintyg ska till exempel medfölja ansökan om tvångsvård. Min utgångspunkt inför denna analys har varit att undersöka hur socialsekreterare och psykiatrer kommunicerar som offentliga parter i domstolsförhandlingar med tanke på att de dels har en terapeutisk roll där de ska ta hänsyn till behandlingsfrågor, dels en åklagarlik när de ska argumentera för tvång, mot den enskildes vilja.

Syftet med denna artikel är att med diskursanalys

¹ Enligt ramlagarna: Sol (Socialtjänstlagen), HSL (Hälsa och sjukvårdslagen). Tvångsvårdslagarna: LVU (1990:52), LVM (1988:870) och LPT (1991:1128).

² Se Jacobsson 2006 eller Nationalencyklopedin 1995, nr 18.

studera hur offentliga parter roller som terapeuter och åklagare kommer till uttryck i länsrättsförhandlingar om tvångsvård. Hur kommunicerar offentliga parter utifrån dessa roller och vilken betydelse får det för den rättsliga granskningen av de bedömningar som ligger till grund för ett tvångsvårdsomhändertagande?

Socialsekreteraren och psykiaterns dubbla roller

Socialsekreterares och psykiatrers relationer till klienter/patienter har studerats av ett flertal forskare (se t.ex. Cedersund 1992, Cicourel 1981, Fredin 1993, Hydén 1999, Kullberg 1994, Melander Marttala 1998, Mishler 1984, Oxenstierna 1997). De studier som har genomförts handlar i huvudsak om möten mellan socialsekreterare och klient i terapeutiska och/eller utredande situationer. Dessa studier pekar på att ett positivt bemötande från socialtjänsten och ett gott arbetsklimat är viktiga aspekter för att relationerna mellan professionella och medborgare ska fungera tillfredsställande. Om konsensusförhållandet blir för starkt kan det dock bidra till att maktförhållandena mellan professionella och klient/patient blir otydliga. Skau (1993) menar att det är viktigt att makten tydliggörs i relationen mellan "hjälparna" och klienterna.

Den officiella nedtoningen av makt- och kontrollaspekten kan ibland bidra till att hjälparna utan att reflektera över det »lurar« både sig själva och sina klienter. Den kan verka som en dimridå och gör det svårare för klienterna både att genomskåda och att försvara sig mot maktmissbruk och kränkningar från hjälparnas sida (ibid. s.6).

Järvinen (2002) för ett liknande resonemang och hävdar att socialsekreterarna i vissa fall strävar efter att upprätta en nära relation till klienterna just för att utöva makt (jmf. Carstens 1998, Svensson 2001). Detta är tankar som ligger i linje med Börjessons och Palmblads (2003) studier av hur så kallade problem-barn beskrivs i skriftliga barnavårdsutredningar, rapporter och tester under 1900-talet. De menar att socialsekreterares auktoritära ton under senare år har ersatts av en samtalston. Målet med påver-

kansarbetet blir att påvisa att man är överens med berörda individer om problemlösningar och problemdefinitioner. Förmyndareexperterna agerar inte längre med pekpinna utan som kompisexperter. Cameron (2000) menar att ett terapeutiskt tänkande och samsynsnormer är centrala inom välfärdssystemet och att vi strävar efter konsensus istället för att använda mer utredande diskussioner som identifierar meningsskiljaktigheter. För enskilda medborgare kan det vara svårt att ifrågasätta omständigheter eftersom professionella inte bemöter konflikter, utan istället eftersträvar konsensus med hänvisning till terapeutiska värden (ibid).

Det finns få studier av hur socialsekreterare/psykiatrer (offentliga parter) och klienter/patienter (enskilda parter) kommunicerar i rättsliga sammanhang. Anledningen till att de som motparter möts i domstolen är för att det finns en konflikt om vårdbehovet. Sjöström (1997), som studerat LPT-förhandlingar, menar att professionella aktörer i länsrätten i första hand behandlar den enskilde som patient och inte som en part i juridisk mening, vilket tyder på att psykiatrerna i huvudsak agerar som terapeuter och inte åklagare i de muntliga förhandlingarna.³ Sjöströms tolkning är att offentliga parter och jurister låter egna terapeutiska bedömningar styra handlandet, snarare än att sätta de rättsliga frågorna i första rummet. Dessa resultat ligger i linje med liknande studier av psykiatrisk tvångsvård i England och USA (Holstein 1993; Peay 1989; Warren 1982).

Att studera hur motsättningar hanteras i rättsliga sammanhang är meningsfullt med tanke på rättssäkerheten. Om de terapeutiska bedömningarna blir tongivande på den rättsliga arenan kan det innebära att motsättningar mellan parterna tonas ner och att det blir otydligt på vilka grunder den enskilde tvångsomhändertas.

Förvaltningsprocessen

Domstolsprocessen i samband med tvångsomhändertagande regleras i Förvaltningsprocesslagen (SFS 1971:291). Tvångsvårdslagarna LVM, LVU och LPT är en del av förvaltningsrätten, vilken reglerar relationer mellan enskilda och myndigheter.

³ Sjöström (1997) har dock inte fokuserat sin forskning på den offentliga partens roll.

Förvaltningsprocessen är i princip skriftlig men i mål om frihetsberövanden eller andra ingripanden i enskildas liv finns specialregler som gör muntlig förhandling obligatorisk i länsrätten (Wennergren 1995). Utifrån tidigare studier av skriftliga LVM- och LVU-utredningar (Hydén 1995, Staaf 2004) kan man ifrågasätta om de skriftliga utredningarna är tillförlitliga. Det är exempelvis oklart vilka källor som utredarna hänvisar till och vilka fakta och omständigheter som motiverar ett tvångsvårdsgripande (Staaf 2004). Med utgångspunkt i Hydéns (1995) och Staafs (2004) studier kan man förvänta sig att den muntliga förhandlingen i domstolen är en arena där utredningsmaterial ifrågasätts och offentlig parts argument granskas.

Domstolens roll är att vara objektiv och opartisk samtidigt som den ska verka för att säkra ett allsidigt och betryggande beslutsunderlag (Diesen 2003). Det är den offentliga parten som bär hela utredningsansvaret medan rättens utredningsskyldighet är sekundär och komplementär (ibid.). Den enskilde har rätt till offentligt biträde (advokat) enligt rättshjälpslagen (1997:1297).

Förhandlingsförfarandet i länsrätten följer en liknande procedur i alla tre måltyper (LVU, LVM, LPT).⁴ Den muntliga förhandlingen kan delas in i fem faser:

1. Inledning
2. Yrkanden
3. Sakframställning
4. Frågor ställs
5. Slutplädering

Domaren (ordföranden) öppnar inledningsvis förhandlingen genom att presentera alla aktörer och klargöra parternas yrkanden. Därefter sker sakframställningen där parterna i tur och ordning argumenterar för sin sak. När sakframställningen är klar får parterna möjlighet att ställa frågor. Frågor ställs i huvudsak till den enskilde av offentlig part och biträde. I LPT-målen medverkar dessutom en sakkunnig psykiater.⁵ Avslutningsvis redovisar parterna sin inställning i slutpläderingen. Offentlig part uppstår ungefär en fjärdedel av talutrymmet.⁶

⁴ Tidsmässigt varierar längden på förhandlingarna mellan måltyper: LVU mellan 20 min. och 5 tim., LVM 20 min. och 1 tim. 15 min. samt LPT 20 min och 1 tim.

⁵ För en analys av sakkunnigs roll, se Sjöström, Jacobsson & Hollander 2002.

⁶ LVU 26 % (offentlig parts juridiska ombud inräknad), LPT 21 % och LVU 26 %. Talutrymmet har jag jämfört genom att räkna antal ord.

Material och metod

Analysen i denna artikel⁷ baseras på 39 muntliga förhandlingar i mål om tvångsvård samt fyra så kallade vanliga administrativa mål. Vanliga administrativa mål representerar förvaltningsrättsliga mål, till exempel körkorts- och sjukförsäkringsmål där enskild part begärt muntlig förhandling. Dessa mål har fungerat som ett kontrasterande material till tvångsvårdsmålen. I LVU- och LVM-målen deltar sammanlagt 46 representanter från socialtjänsten, i LPT-målen nio psykiatrer samt i de vanliga administrativa målen, två representanter från Försäkringskassan och två från Länsstyrelsen.⁸

I samtliga mål har rättsens skriftliga handlingar samlats in (vårdintyg, skriftliga utredningar, läkarintyg, protokoll och domar).⁹ Förutom inspelningar av muntliga förhandlingar har 31 semistrukturerade intervjuer med aktörer i rätten genomförts.¹⁰ I intervjuerna har informanterna bland annat besvarat frågeställningar om och i så fall på vilket sätt de upplever att det finns problem i rollen som offentlig part. Intervjuerna har genomförts i direkt anslutning till förhandlingarna eller någon dag senare. Förhandlingar och intervjuer har skett med tillfällighetsurval under en viss period. Förhandlingarna liksom intervjuerna har spelats in och transkriberats.¹¹ Exempelen som löpande ges i texten är utvalda för att representera typiska drag i materialet som helhet.

För att analysera språkbruket i de muntliga förhandlingarna har jag valt att metodologiskt utgå från diskurspsykologi (Jacobsson 2006). Genom att studera tolkningsrepertoarer (Wetherell och Potter 1992) har jag undersökt både *vad* som sägs och *hur* budskapet framförs.¹² I den följande analysen stu-

derar jag hur socialsekreterare och psykiatrer argumenterar för tvång med hjälp av olika tolkningsrepertoarer.

Tolkningsrepertoarer

En central uppgift för socialsekreterare och psykiatrer är att argumentera för omständigheter som visar att den enskilde är i behov av tvångsvård. Av de 39 muntliga förhandlingar i mål om tvångsvård som studerats har samtliga utom två resulterat i att rätten fastslagit myndigheternas ansökan om tvångsvård. Det innebär att offentliga parter i de flesta fall lyckas övertyga rätten om att enskilda parter är i behov av tvångsvård. Jag sökte därför inledningsvis efter en repertoar där offentlig part redogjorde för hur rekvisiten som finns angivna i tvångsvårdslagarna var uppfyllda. Det visade sig att det var svårt att få en förståelse för socialsekreterarnas och psykiatrerens inlägg utifrån ett rättsligt perspektiv eftersom de inte konkret knyter an till de omständigheter som enligt lagen ska vara uppfyllda för ett tvångsomhändertagande. I sex av tretton LVM-förhandlingar nämner offentliga parter inte rekvisiten över huvud taget vilket kan jämföras med LPT-målen där rekvisiten endast lyfts fram i en av tolv förhandlingar. I LVU-målen nämns rekvisiten oftare (i tolv av tretton förhandlingar) vilket kan bero på att socialnämnden företräds av ett juridiskt ombud (advokat) i sju av fjorton mål.

Ett exempel på hur offentliga parter relaterar till rekvisiten kan ges från en LVM-förhandling. Det första utdraget är hämtat från sakframställningen och det senare från slutpläderingen.

Utdrag 1: Socialsekreterare Bertil Elvinsson i LVM-förhandling rörande Zlatan Dankovic (sakframställning).

Ja, vi vidhåller ansökan då, ansöker då om LVM, på grund av fortgående missbruk, enligt fjärde paragrafen, punkterna en, två, tre. Vi anser då att socialtjänstlagen, frivilliga former är uttömda vilket utredningen visar.

Utdrag 2: Socialsekreterare Bertil Elvinsson i LVM-förhandling rörande Zlatan Dankovic (slutplädering).

Socialtjänsten anser att, att behandlingen måste säkerställas då med hjälp av LVM. Utredningen visar helt klart att Zlatan, har ett fortgående missbruk av narkotika och att punkterna ett, två, tre, är uppfyllda.

⁷ Denna studie ingår i ett större projekt "Terapeuten som motpart - förvaltningsprocessen i mål om tvångsvård". FAS 2001-1054. En mer utförlig beskrivning av projektet finns publicerad i Hollander, Jacobsson & Sjöström 2000. I min avhandling (Jacobsson 2006) beskrivs bl. a. metod och datainsamling utförligare.

⁸ Representanter från socialtjänsten: 9 män och 37 kvinnor. Av dessa har 10 någon typ av chefsposition, övriga är socialsekreterare. Psykiatrer: 5 kvinnor och 4 män.

⁹ Totalt 1342 sidor: LVU 555 sidor, LVM 302, LPT 158, vanliga administrativa mål 327.

¹⁰ 10 offentliga parter, 2 ombud till offentliga parter, 5 enskilda parter, 6 offentliga biträden, 4 domare, 2 nämndemän, samt 2 sakkunniga.

¹¹ Transkriptionerna är ordagranna men försiktigt anpassade till skriftspråk. Samtliga namn och platser är avidentifierade.

¹² Närmare beskrivning ges i Jacobsson 2006.

Det första utdraget är typiskt på så sätt att rekvisiten nämns utan saklig och logisk argumentation för hur dessa förutsättningar bedöms vara uppfyllda i det konkreta fallet. Vad som är speciellt i just denna förhandling är att detta är allt socialsekreteraren yttrar under hela förhandlingen. I de mål där offentlig part företräds av ett juridiskt ombud konkretiseras inte heller inläggen till hur de knyter an till lagen utan rekvisiten behandlas oftast på en abstrakt nivå. Det är endast i en tvångsvårdsförhandling som jag hittar tydliga exempel på en konkret rekvisitorierad repertoar. I den förhandlingen underbygger det juridiska ombudet för socialtjänsten sitt resonemang genom att hänvisa till forskningsrapporter och jämföra målet med tidigare liknande domar.

I de mer vanliga administrativa målen använder offentliga parter däremot en konkretiserad rekvisitorierad repertoar där argumenten byggs upp utifrån ett mer logiskt resonemang med tydligt relevanta uppgifter. Nedan ges ett exempel;

Utdrag 3: Offentlig part Britta Wallin i länsrättsförhandling rörande Miriam Svenssons överklagan om förebyggande sjukpenning under utlandsvistelse m.m. enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring –AFL.

Den vanligaste sjukskrivningen det är tre sju som vi kallar det. Det är när sjukdomen sätter ner arbetsförmågan så att man inte kan arbeta. Sedan finns det i sjunde paragrafen b i samma kapitel möjlighet att få sjukpenning i de sammanhang där man får medicinsk rehabilitering i förebyggande syfte, det är ganska klara regler /.../ jag kan då av utredningen i det här ärendet, framgår det från vår sida sett att Miriam Svensson inte har beretts sådan vård som avses i de här bestämmelserna som finns när det gäller den här paragrafen.

Sammantaget är det endast i de fyra vanliga administrativa målen och i ett tvångsvårdsmål som en konkretiserad rekvisitorierad repertoar tydligt framträder. Frånvaron av denna repertoar där offentliga parter agerar mer som åklagare kan förklaras av att offentliga parter inte betraktar sig som åklagare. Det visar sig också i intervjuerna. På frågan om hur de betraktar sin roll i förhållande till den enskilde menar de att det är bättre att försöka upprätthålla en god relation istället för att komma i konflikt. De strävar därför efter en human samtalston.

Utdrag 4: Intervju med psykiater Patrik Engkvist angående LPT- förhandling rörande Eva Göransson.

Det är onödigt att komma i dispyt som hon själv [Eva Göransson] säger. Det leder bara till munhuggande det är ingen mening att försöka rätta hennes åsikter i länsrätten. Jag förutsätter att länsrätten förstår det jag skrivit /.../ det är ju inte så att man ska hålla på och bevisa saker och ting i länsrätten. Länsrätten är ju en rättssäkerhetsinstans där man mer ska se till fakta och sen se om det överensstämmer med lagstiftningen. Att överbevisa varandra och sitta och munhuggas känns onödigt /.../ det är ju bättre det här om man kan, under en period, sätta sig ner och prata med klienten under länsrättsförhandlingen /.../ när jag beskriver symtomen kanske jag börjar med, "du får rätta mig om jag har fel men du har sagt så här, stämmer det", "ja" säger patienten, då har de ju fått vara med, då blir de inte kränkta, patienten får vara med och tala om, ja i princip att de är sjuka, jag känner att då kör man inte bara över dem.

Utdrag 5: Intervju med socialsekreterare Sylvia Larsson angående LVU- förhandling rörande Klara Evertsson.

En human länsrättsförhandling, alla fick komma till tals. Det var inte så många frågetecken kring att sätta dit någon på något sätt. Det var en ganska human samtalston, en dialog som fördes i rummet. Så upplever jag det. Vi ansträngde oss, både jag och min socialchef att få det på en sådan nivå. Det fyller ingen mening annars. Man ska ju inte utsätta varken vårdnadshavaren eller flickan själv för en massa otrevligheter. Sen vet jag att hon [Klara] upplevde det väldigt obehagligt.

Psykiatern i utdrag 4 uttrycker att hans roll inte är att bevisa något i rätten vilket tyder på att han inte identifierar sig med den mer åklagarliknande rollen. Både psykiatern och socialsekreteraren betonar istället vikten av att det ska bli en human samtalston och att den enskilde får komma till tals. I intervjuerna med socialsekreterare och psykiatrer framhåller de att de försöker tona ner motsättningarna eftersom de inte vill att enskilda parter ska uppleva domstolsförhandlingen som onödigt obehaglig eller påfrestande. Liksom offentliga parter betonar även domare, nämndemän och biträden vikten av att det blir ett samtal mellan parterna (se även Jacobsson 2006a).

Eftersom den rekvisitorierade repertoaren, där argumenten konkretiseras till de omständigheter som ska vara uppfyllda enligt lagen, knappast kan urskiljas verkar det som att den offentliga parten lyckas övertyga rätten genom en underförstådd argumentation. I analysen framträder fem tolknings-

<i>Tolkningsrepertoar</i>	<i>Karaktäriseras av att:</i>
<i>Diagnostiserande repertoar</i>	- offentlig part hänvisar till diagnoser (medicinsk, social avvikelse). - offentlig part etiketterar. - offentlig part hänvisar till andra experter.
<i>Prognosorienterande repertoar</i>	- offentlig part lyfter fram framtida risker.
<i>Misstroenderepertoar</i>	- offentlig part ifrågasätter enskild parts trovärdighet. - offentlig part framställer enskild part som manipulativ.
<i>Misslyckanderepertoar</i>	- offentlig part lyfter fram misslyckanden i den enskildes livshistoria. - offentlig part beskriver den enskilde som ett hopplöst fall.
<i>Terapeutisk repertoar</i>	- offentlig part försöker påverka den enskilde. - offentlig part involverar den enskilde i en terapeutisk dialog. - offentlig part försöker visa på välvilja och sitt ansvar för klienten/patienten.

repertoarer som har en mer underförstådd karaktär: diagnostiserande, prognosorienterande, misslyckande, misstroende- och terapeutiska repertoarer. Repertoarerna är inte varandra uteslutande utan flyter ofta in i varandra.

Diagnostiserande repertoar

Offentliga parter använder i samtliga förhandlingar en diagnostiserande repertoar där de blickar tillbaka för att beskriva personen och dess svårigheter. Att fastställa medicinska och sociala diagnoser är centralt i de tre tvångsvårdslagarna. Enligt tvångsvårdslagarna kan ett omhändertagande vara aktuellt om:

- det finns ett "fortgående missbruk" och ett "vårdbehov" (LVM 1988:870).
- det "brister i omsorgen" eller att "den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas", "missbruk", "brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende" (LVU 1990:52).
- patienten "lider av en allvarlig psykisk störning" (LPT 1991:1128).

När offentliga parter använder den diagnostiserande repertoaren ger de stöd för sitt resonemang genom att med symtom etikettera problematiska och avvikande medicinska och/eller sociala tillstånd (jmf. Goffman 1970). För att ge stöd åt sina resonemang hänvisar de till experter som läkare, psykologer och poliser. Ett exempel på en diagnostiserande repertoar kan ges från en LVU-förhandling där socialnämnden via ett juridiskt ombud argumenterar för ett tvångsvårdshändertagande av en tioårig flicka.

Utdrag 6: Juridiskt ombud Maj-Lis Svensson i LVU-förhandling rörande Tove Petrell.

Grunden för talan är väl beskriven i den utredning som finns och det är i och för sig inte moderns sjukdom som är orsaken till ansökan utan de verkningar som moderns tillstånd har på Tove /.../ det är alltså svårt för modern, förlåt Tove, att ha en verklighetsbild som strider mot moderns uppgifter om vad som gäller /.../ jag vill hänvisa till ett utlåtande som är omtalat på sidan fyra. Längst ner där det står att behandlande läkare doktor Forsberg anser att det är mycket angeläget att Vivekas dotter, alltså Tove, får en barnpsykiatrisk kontakt /.../ det står också i utredarnas bedömning att det naturligtvis är svårt för modern att tala med dottern /.../ det här som i normalfallet händer med barn som är i den här situationen med paranoida föräldrar, att dom får skuldskänslor.

Det juridiska ombudet menar här att modern har en sjukdom som negativt påverkar hennes relation till dottern genom att beröra många aspekter i den enskildes liv. Ombudet stödjer sig mot läkarnas bedömningar, som inte enbart innehåller en hälsobedömning av mamman, utan även en handlingsrekommendation om att dottern bör få barnpsykiatrisk kontakt. Detta kan dels tolkas som att ombudet lägger den anklagande tonen hos någon annan än ombudet och socialsekreteraren, vilket kan vara ett sätt att tona ner motpartsförhållandet, dels kan hänvisningen till expertkunskap betraktas som ett retoriskt grepp för att ge tyngd åt argumentet. Att socialsekreterare hänvisar till expertkunskap förekommer även i LVM-förhandlingar (se t.ex. Jacobsson 2004. Psykiatrer i LPT-mål hänvisar inte i samma utsträckning till experter (jmf. Sjöström et. al. 2002). I LPT-mål finns det dock möjlighet att

föra över en del av den anklagande rollen till den sakkunnige.

Med hjälp av den diagnostiserande repertoaren och hänvisning till expertis övertygar offentliga parter rätten om att den enskilde har medicinska och/eller sociala svårigheter.

Prognosorienterande repertoar

Ett annat sätt för offentliga parter att argumentera för tvångsvård är att beröra eventuella framtida problem. Att offentliga parter ställer en prognos om framtiden förekommer i samtliga förhandlingar (utom i Dankovics förhandling). Att tala om risker är relevant med tanke på rekvisiten i tvångsvårdslagarna. Kriterier som anges är:

- i LVM (1988:870): om den enskilde "utsätter sin fysiska och psykiska hälsa för allvarlig fara, löper en uppenbar risk att förstöra sitt liv, eller kan befara komma att allvarligt skada sig själv eller någon närstående".
- i LVU (1990:52): om det "i hemmet finns påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas" eller om "den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende".
- i LPT (1991:1128): "om patienten till följd av sin psykiska störning är farlig för annans personliga säkerhet eller fysiska och psykiska hälsa".

Ordet risk förekommer i 36 av de 43 muntliga förhandlingarna¹³. Nedan ges ett exempel på en prognosorienterande repertoar från en LVM-förhandling.

Utdrag 7: Socialsekreterare Maria Bergström i LVM-förhandling rörande Magnus Bengtsson.

Bengtsson är ju *svårt hjärtsjuk* och han är *rullstolsbunden*. Under den här utredningens gång har det framkommit att han *återkommande dricker stora mängder alkohol*. Det är också så att det här *läkarintyget*, det framkommer här att han har *risk att försämra hjärtfunktionen* vid ett fortsatt missbruk. Som *vi bedömer* så bidrar även det här missbruket till att han *missköter sin medicinering* och den här medicineringen utgörs ju bland annat av beroendeframkallande sömnmedel och lugnande medel och *får han inte vård så kommer hälsotill-*

¹³ I LVM används ordet risk i 11 av 13 förhandlingar, LPT 10 av 12, LVU 12 av 13, vanliga administrativa 2 av 4. I LVM förhandlingarna används ordet i snitt 3,5 gång per förhandling, LPT 4, LVU 8,5, vanliga administrativa 2.

ståndet att allvarligt försämrats. Det är också så att när han är onykter så är han *väldigt onykter*. Han har varit *väldigt onykter* vid ett antal tillfällen då *vi* har besökt honom.

Denna socialsekreterare talar om en möjlig framtida utveckling med läkarintyget som utgångspunkt. För att påvisa framtida risker hänvisar hon med hjälp av en tillbakablick på omständigheter som att den enskilde hittats onykter vid ett flertal tillfällen. Här sker en extrapolering där socialsekreteraren med hjälp av tidigare händelser prognostiserar om vad som kommer att hända i framtiden. I andra fall ges ingen grund till framtidsvisionerna.

Utdrag 8: Socialnämndens juridiska ombud Oskar Andersson LVU förhandling rörande Maria Iverdahl 14 år.

Maria lever i en riskzon vilket är oroväckande. Hon dricker hembärent som blandas med Coca-Cola och hon vet egentligen inte vad det är, även amfetamin kan blandas i Coca-Cola.

Ombudet lyfter i ovanstående utdrag in drogen amfetamin som ett möjligt problem, trots att det inte finns några omständigheter i den skriftliga utredningen eller muntliga förhandlingen som stödjer resonemanget. Rädslan för droger har dock lyfts fram och underförstått kan detta tolkas som att droger kommer att bli ett problem i framtiden. När offentliga parter förutspår framtida problem bygger de oftast upp sitt resonemang kring händelser bakåt i tiden som är svåra att granska då det i hög grad handlar om deras egna bedömningar.

Mistroenderepertoar

Ett allmänt problem som offentliga parter uttrycker i intervjuerna är att det är svårt att lita på vad enskilda parter säger och att de är manipulativa. Offentliga parter menar att detta även kan visa sig under förhandlingen.

Utdrag 9: Intervju med psykiater Patrik Engkvist angående LPT-förhandling rörande Eva Göransson.

Det är ju märkvärdigt om inte patienten säger i länsrätten "jovisst, jag tar mina mediciner, jag vill behandlas frivilligt". Jag menar är dom något så när smarta, självklart gör dom det. Även om dom dagen innan kanske protesterat mot sina mediciner /.../ dom har ju en förmåga att samla ihop sig ibland också desimulera sina symtom ganska bra, under dom här korta förhandlingarna /.../ anstränga sig att bete sig så "osjukt" som möjligt.

Utdrag 10: Intervju med socialsekreterare Mats Nyberg angående LVU-förhandling rörande Magnus Edwall.

Han kan ju vara väldigt trevlig när han sitter där /.../ man är ju ofta inne i en smekmånadsperiod.

Det är ju sådant vi måste försöka påvisa, trots att det är fråga om bedömningar och erfarenheter från våran sida.

Misstroenderepertoaren innebär att offentliga parter uttrycker misstro mot enskilda parter utsagor och ifrågasätter deras tillförlitlighet. Här konstrueras ett tydligt vi och dom-perspektiv. Att ifrågasätta enskild parts trovärdighet kan ses som rättsligt relevant eftersom samtycke är centralt i tvångsvårdslagarna. Tvångsvård är enligt lagtexterna relevant om:

- "vårdbehovet inte kan tillgodoses enligt socialtjänstlagen" (LVM 1988:870).
- det "med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke" (LVU 1990:52).
- det "till följd av patientens psykiska tillstånd finns grundad anledning att anta att vården inte kan ges med hans samtycke" (LPT 1991:1128).

I Klara Evertssons LVU-förhandling försöker socialsekreteraren betona att det inte går att lita på den enskilde. I följande utdrag har Klara Evertsson själv angett att hon är motiverad till frivillig vård på behandlingshemmet Granitgården.

Utdrag 11: Socialsekreterare Sonja Larsson och enskild part Klara Evertsson i LVU-förhandling.

Soc.sekr När du bodde hos mormor och morfar sa du ju också att här vill jag bo /.../ när du flyttade till Granitgården trivdes du ju bra har du uttryckt /.../ till du avvek igen, kommer du ihåg det? /.../ Ja, och så småningom återvände du efter ungefär en vecka. Och så var du där hur länge då? Till du avvek igen? Kommer du ihåg det?

Ensk.part En vecka kanske
Soc.sekr Du var där en vecka så
Ensk.part mm

Offentlig part ger ett konkret exempel för att illustrera hur den enskilde ljuger för sin omgivning. I samtalen riktar hon sig direkt till Klara Evertsson och upprepar frågan "kommer du ihåg?", vilket ger ett intryck av att detta är kärnfullt, något som kan

tolkas som att den enskilde inte håller sina löften. Klara Evertsson involveras i resonemanget och följden blir att hon bekräftar berättelsen vilket bidrar till att hennes trovärdighet ifrågasätts. Samtalet med den enskilde innebär att vi som lyssnare underförstått får en känsla av att man inte kan lita på Klara Evertsson och att hon därför inte är motiverad till vård.

Till skillnad från ovanstående utdrag riktar sig socialsekreteraren i utdraget nedan direkt till rätten för att uppmärksamma den enskildes manipulativa drag.

Utdrag 12: Socialsekreterare Eva Lundkvist i LVM-förhandling rörande Magnus Bengtsson.

Sen förnekar han ju, inför oss förnekar han att han dricker, han förnekar att han har ett vårdbehov och han bedöms inte ha varken vilja eller förmåga att fullfölja någon behandling i frivillig form. Och att under utredningens gång uppgivit att han kan tänka sig en öppenvårdskontakt, det bedömer vi inte vara trovärdigt. Han har erbjudits det och vägrat att infinna sig när det är dags.

Inledningsvis upprepar socialsekreteraren begreppet "förnekar" tre gånger, en hopning av ord som ger större eftertryck till budskapet (se t.ex. Karlberg & Mral 1998). Som lyssnare får vi intrycket av att den enskilde inte insett sina problem. Med en moraliserande ton läggs ansvaret på den enskilde. Begreppen "erbjudits" och "vägrat" är kontrasterande ord som när de används tillsammans skapar en spänning mellan två motsatta sidor. I detta fall uppfattas erbjudits som positivt och vägrat som negativt. Nyanser mellan begreppen uteblir vilket innebär att vi inte får någon förståelse för vilka behandlingar som erbjudits och varför de inte fungerat. Offentliga parter förmedlar en känsla av att man bör misstro enskilda parter uttalanden. Vi får dock ingen konkret redogörelse för varför den tvångsvård som föreslås av offentliga parter skulle vara bättre än den vård som den enskilde själv föreslår. Som lyssnare får vi istället en förståelse av att man inte kan lyssna på enskild parts argument.

Misslyckanderepertoar

Misslyckanderepertoaren förekommer i samtliga tvångsvårdsförhandlingar. Den karaktäriseras av en moralisk underton där offentliga parter belyser händelser som kan betecknas som misslyckanden i den enskildes livshistoria, till exempel att den enskilde sover på dagarna i stället för att arbeta eller att hon/

han har stört sina grannar. Liksom med föregående repertoar kan detta vara relevant med tanke på att det enligt tvångsvårdslagarna ska finnas ett vårdbehov och att detta inte kan tillgodoses på frivillig väg. Ur rättslig aspekt är det högst intressant eftersom de flesta enskilda parter medger att de har ett vårdbehov och är motiverade till frivillig vård.

I typfallet handlar misslyckanderepertoaren i LVM-mål om att visa på enskild parts återfall i missbruk (Jacobsson 2004), i LVU-mål om föräldrars tillkortakommanden, flickors "vagabonderande" liv eller unga pojks kriminalitet¹⁴ samt i LPT-mål om att den enskilde inte tar sin medicin (Diesfeldt & Sjöström 2006). Nedan ges ett exempel från en LVM-förhandling:

Utdrag 13: Socialsekreterare Susanne Elvin i LVM-förhandling rörande Mats Fransson.

Mm. Eh, vi har haft kontakt med Mats under *många år* och *har sett* att under det här senaste halvåret åtminstone har det varit *svårare för svårare*, och *svårare*, för Mats att hålla sig nykter någon längre period /.../ när han inte har tagit antabus så har han ganska snabbt fått *återfall*. Eh, *vi har upplevt* att det har varit *svårare och svårare* för Mats att acceptera att ta antabus /.../ vid de tillfällena var han, när han kom in på avgiftning i *väldigt dåligt skick*. Och, eftersom Mats tidigare är känd på den avdelningen, som han kom till så, där *kunde man också se* att han hade *försämrats i hälsotillståndet /.../ återföll* i missbruk så fort han kom hem från sjukhuset. Eh, vi pratade då med honom om frivillig vård men det var han inte så intresserad av då. El- han ville inte det, han, kände att han ville vara hemma Eh, han fick i alla fall, han blev ändå utskriven från sjukhuset vid det tillfället. Och, skulle komma till den här mottagningen men kom inte och när vi pratade med honom då så hade han genast *återfallit* i missbruk igen.

Denna socialsekreterare riktar sig till rätten och använder ordet "vi", vilket kan betyda att hon vill markera att hon representerar en myndighet. Detta leder till att fokus flyttas från hennes egen person samtidigt som det ger tyngd till påståendena att det är fler än den aktuella handläggaren som reagerat.

¹⁴ Kvinnor och män misstänkliggörs ofta på olika grunder. I detta material är det i huvudsak i LVU-förhandlingarna skillnaderna visar sig. För ytterligare diskussion angående könsperspektiv se t.ex. Hamreby (2004), Schlytter (1999).

Hon framhäver vidare att trenden fortsätter, något som betonas genom en upprepning av orden "svårare" och "återfall". Den enskildes historia värderas retrospektivt. Mats Fransson har misslyckats, det har pågått under många år och det har blivit svårare och svårare. Som åhörare upplever vi att socialnämnden har lång erfarenhet och har engagerat sig i fallet medan den enskilde inte förmått att ta tag i sin situation eller utnyttja all den hjälp han fått. Mats Fransson framställs som ett hopplöst fall. Offentlig part förklarar inte varför den enskilde återfallit i missbruk, vilket stöd han fått av socialnämnden eller om något hade kunnat göras annorlunda. Skulden för misslyckandet läggs på så sätt på den enskilde. Med hjälp av denna repertoar riktar sig socialsekreterare och psykiatrer ofta till enskild part och försöker få henne/honom att bekräfta problemet.

Misslyckanderepertoaren uttrycker en underförstådd argumentation om att den enskilde inte klarar av att hantera sina problem. Konsensus eftersträvas och det blir i praktiken den enskilde som ytterligare granskas.

Terapeutisk repertoar

Till skillnad från de vanliga administrativa målen förekommer en terapeutisk, mer behandlande repertoar i tvångsvårdsmålen. Offentlig part framställer sig själv som en ansvarsfull behandlare samtidigt som hon/han bearbetar den enskildes självbild. Att den muntliga förhandlingen upplevs som ett tillfälle att påverka enskilda parter behandlingsmässigt framkommer i intervjuerna. En socialsekreterare menade att "det är bra att få förklara varför vi gjort det här [ansökt om tvångsvård], det är bra om det blir ett samtal så vi kan komma överens, det har hänt att de själva sagt att de kan behöva tvångsvård". Nedan ges ett exempel på terapeutisk repertoar:

Utdrag 14: Socialsekreterare Karin Liljegren och enskild part Henrik Larsson i LVM-förhandling.

Soc.sekr	Den vård som är provad, är ju Snebo i huvudsak för dig och, jag skulle vilja prata med David Ahlberg [läkare] om vad som skulle kunna vara bättre. David känner dig väl och han anser att LVM är nödvändig just nu
Ensk.part	Men det är bortkastade pengar, säger jag i alla fall
Soc.sekr	Men vi får inte sitta, det är vårt jobb att se till att folk inte dricker ihjäl sig

Ensk.part Ja
 Soc.sekr Vi får inte stå och se på bara
 Ensk.part Nej, men det har ni ju gjort tidigare, varför börjar ni på att jaga mig nu? För det här, för fan, man håller ju på att bli gammal

Socialekreteraren vänder sig i ovanstående utdrag direkt till den enskilde med en dialog där hon vill påverka honom att inse att tvångsvård är det bästa. För att ge tyngd till sitt resonemang hänvisar hon till att läkaren (experten) har samma inställning, vilket ger ett intryck att de tillsammans engagerat sig för den enskildes bästa. Detta förstärks av att hon även talar om att "vi" (socialtjänsten) har ett ansvar och att de samtliga är eniga. I resonemanget använder socialekreteraren sitt ethos, vilket innebär att hon framhäver sin egen och andra experters trovärdighet. Följden blir att vi får en känsla av att hon är en omsorgsfull behandlare som vill den enskilde väl. I LVM-förhandlingen nedan uttrycks den moraliserande ansats som alltid är en aspekt av den terapeutiska repertoaren ännu tydligare.

Utdrag 15: Socialekreterare Susanne Elvin i LVM-förhandling rörande Mats Fransson.

Men dessutom så har *du*, behöver *man* tid på sig för att återhämta sig från lunginflammation. *Man* behöver äta upp sig för att må bra. *Man* behöver sköta mathållningen, även för diabetesens skull. Det har *du* inte kunnat göra som *man* ska när *man*, när *du* har druckit.

Socialekreteraren riktar sig i en dialog, direkt till den enskilde där hon försöker förklara varför han behöver vård. I stället för att som åklagare rikta sina argument till rätten är det den enskildes inställning som bearbetas. Argumenten blir i den terapeutiska repertoaren underförstådda och uppgifterna som framförs är vaga.

Utdrag 16: Socialekreterare Elsa Markström och Alexander Nordh i LVU-förhandling.

Off.part Alltså vi har pratat du jag och läkaren om att det här, din oförmåga att söka frivillig hjälp, alltså vi har känt, Marit framför allt som har jobbat med dig har känt, att du egentligen skulle vilja ha hjälp

Ensk.part Ja
 Off.part Det har hela tiden varit därför du

har skjutit upp
 Ensk.part Ja nog har jag det
 Off.part Och nu gör du det igen, tycker jag

Offentlig part riktar sig i ovanstående utdrag direkt till Alexander Nordh. I detta fall är det osäkert vilken grund hon har för sitt resonemang. Att "vi har känt" kan betraktas som en underförstådd argumentation baserat på uppgifter som de inte har så mycket stöd för.

Den terapeutiska repertoaren kan dels förstås som en strategi för att nå fram till den enskilde och bearbeta dennes tankar, dels kan den förstås som en underförstådd argumentation som riktar sig till rätten för att övertyga om att den enskilde är i behov av vård.

Slutdiskussion

Teoretiskt har min utgångspunkt varit att det borde föreligga en rollkonflikt mellan socialekreterare och psykiatrers dubbla roller som terapeut och behandlare. Analysen visar dock att socialekreterare och psykiatrer inte upplever någon rollkonflikt och att det inte heller uppstår en konflikt mellan rollerna i de muntliga domstolsförhandlingarna. Offentliga parter framhåller istället i intervjuerna att de månar om att skapa en human samtalston. Trots denna ambition uppger enskilda parter att de är missnöjda efter förhandlingarna.

Utdrag 17: Intervju med Monika Svensson angående LVU-förhandling rörande dottern Tina Aspegren.

Maktmissbruk, jag känner mig obekvämt att jag kritiserat dem [socialtjänsten]. Det får man inte göra. Det kändes som, jamen nu tystar vi henne istället /.../ Socialtjänsten har inte pekat på något enskilt ställe där det brister. Men dom säger ändå att det brister. Inget som är juridiskt hållbart, sett ur juridikens djungler så att säga, i föräldrabalken eller någonting. Terapeut, vårdare och stödjare har jag inte sett någonting av, inte någonting över huvud taget. Fram till förhandlingen kommunicerade de, vad ska man säga, normalt /.../ efter det besvarade de inte ens mina telefonsamtal /.../ jag tyckte att jag ifrågasattes väldigt mycket av soc. [socialtjänsten] från juristen /.../ han var väldigt arrogant, aggressiv.

Enskilda parter upplever, som illustreras i citatet ovan, att offentliga parter inte lyckats motivera sin sak från juridiska eller terapeutiska perspektiv.

tiv. Trots detta är offentliga parter framgångsrika med att lyckas övertyga rätten om att kriterierna i tvångslagarna LVM, LVU och LPT är uppfyllda. Hur sker då detta? Istället för att som åklagare använda en konkret rekvisitorierad repertoar kommunicerar offentliga parter med hjälp av en underförstådd argumentation. Med den underförstådda argumentationen lyfter de fram svårigheter i den enskildes livssituation, vilket sker både med hjälp av tillbakablickar och framåtblickar. Ett exempel är när offentliga parter i LVM-målen med hjälp av en diagnostiserande repertoar beskriver tillfällen när den enskilde varit berusad. Enligt de rättsliga rekvisiten är dock berusning i sig inte en grund för ett tvångsomhändertagande, det ska finnas ett fortgående missbruk. På vilket sätt den enskilde kan bedömas ha ett fortgående missbruk förmedlas dock inte. Att bedöma hur framtiden kan utveckla sig är alltid svårt, men enligt tvångsvårdslagarna är detta centralt. Vad som blir speciellt problematiskt i dessa mål är att riskbedömningen ofta bygger på omständigheter som är svåra att granska. En central diskussion som nästan helt uteblir i förhandlingarna är samtycket kring vård. Med hjälp av misstroende- och misslyckanderepertoarer betonar offentliga parter att man inte kan lita på vad den enskilde säger. Vi får däremot inte någon kunskap om bakomliggande faktorer. Finns det förklaringar till varför överenskommelser inte hållits och varför är den tvångsvård som föreslås av offentliga parter bättre än den vård som den enskilde själv förespråkar?

Intressant att notera är att offentliga parter samtidigt som de övertygar rätten även försöker påverka den enskilde att acceptera tvångsvård. Domstolen blir med andra ord även en behandlande arena där konsensustanken är central, vilket ur rättslig aspekt kan te sig problematiskt då konsensusperspektivet oftast stärker den starkares ställning (jmf. Cameron 2002). Att offentliga parter försöker övertyga enskilda parter om att tvångsvård är det bästa kan betraktas som en paradox. Anledningen till att de som part och motpart möts i rätten är just för att de har olika inställningar i denna fråga. När offentliga parter kommunicerar direkt med den enskilde får rätten indirekt tolka, ofta vaga resonemang.

Tvångsvårdsmålen skiljer sig från de vanliga administrativa målen där offentliga parter i högre grad agerar som åklagare genom att använda en konkret rekvisitorierad repertoar. Även i dessa mål är enskilda parter missnöjda. Det blir dock tydligare på vilka grunder beslut har fattats och fokus kan riktas mot de omständigheter som ligger till grund för beslutet.

Den fråga man kan ställa sig är vilken funktion den muntliga förhandlingen ska ha. Är rättssäkerhetsaspekten central borde offentlig part i högre grad agera som åklagare med en konkret rekvisitorierad repertoar. Det skulle dels leda till att rätten lättare kunde granska om de rättsliga rekvisiten var uppfyllda, dels skulle den enskilde själv få större förståelse för vilka kriterier som konkret ligger till grund för tvångsvårdsomhändertagandet. Att konflikten mellan parterna tydliggörs behöver inte vara något negativt. En skarp diskussion om grunderna för ett tvångsvårdsomhändertagande skulle i större utsträckning innebära att klienter/patienter förstod behandlarens synsätt. Menar man däremot att den muntliga förhandlingen ska präglas av ett konsensustänkande och i huvudsak ha en terapeutisk funktion kan man ifrågasätta om domstolen är den bäst lämpade arenan för att avgöra tvångsvårdsmål.¹⁵

Referenser

- Börjesson, M. & Palmblad, E. (2003) *I problembarnens tid: förnuftets moraliska mening*. Stockholm: Carlsson.
- Cameron, D. (2000) *Good to Talk?* London: Sage Publications Ltd.
- Carstens, A. (1998) *Aktivering, klientsamtaler og social-politik*. Köpenhamn: Hans Reitzels Förlag.
- Cedersund, E. (1992) *Talk, text and institutional order: a study of communication in social welfare*. Linköping: Tema.
- Cicourel, A. V. (1981) Language and the Structure of Belief in Medical Communication. *Studia Linguistica*. vol. 35, no. 1-2, s. 71-85.
- Diesen, C. (2003) Bevisprövning i förvaltningsmål. I Christian Diesen & Annika Lagerqvist Velos Roca. *Bevisprövning I förvaltningsmål. Bevis 7*. Stockholm: Nordstedts Juridik.
- Diesfeld, K. & Sjöström, S. (2006) (accepted for publication) Interpretive flexibility: Why doesn't insight incite controversy in mental health law? *Behavioral Sciences & the Law*.
- Fredin, E. (1993) *Dialogen i socialt arbete: en studie av socialbyråsamtal i ljuset av modern dialogteori*. Ak. avh. Linköping: Tema Universitet.
- Förvaltningsprocesslagen* (1971:291).
- Goffman, E. (1970) *När människor möts: studiet av det direkta samspelet mellan människor*. Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Hamreby, K. (2004) *Flickor och pojkar i den sociala*

¹⁵ I min avhandling (Jacobsson 2006b) analyserar jag även det offentliga biträdets (advokatens) roll i LVU, LVM och LPT förhandlingar samt sakkunnigrollen i LPT-målen. Min slutsats är att det terapeutiska inslaget är centralt för samtliga aktörer i rätten. Det etableras med andra ord en terapeutisk kultur som samtliga aktörer i rätten delar.

- barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet.* Ak. avh. Umeå: Umeå universitet.
- Hollander, A., Jacobsson, M. & Sjöström, S. (2000) Röster i rätten. I *Kulturella Perspektiv* vol. 9, nr. 2, s. 35-40.
- Hollander, A. & Marklund, S. (1983) Den terapeutiska rättens framväxt - om barnlagstiftningens förändringar och samhälleliga karaktär. I *Retfaerd*, nr 24, s. 7-30.
- Holstein, J. (1993) *Court-Ordered Insanity. Interpretative Practice and Involuntary Commitment.* Hawtorne New York: Aldine de Gruyter.
- Hydén, L-C. (1995) Det sociala misslyckandet som en berättelse. I *Socialvetenskaplig tidskrift* nr. 3.
- Hydén, L-C. (1999) Talk about money. Studying the interaction between social worker and client. *International Journal of Social Welfare*. vol. 8, s. 143-154.
- Jacobsson, M. (2004) Konflikten som inte blir av – argumentation och kommunikation i LVM-förhandlingar. I *Forskningsrapporter. Bilagedel till LVM-utredningens betänkande. Tvång och förändring.* SOU 2004:3.
- Jacobsson, M. (2006) *Terapeutens rätt. Rättslig och terapeutisk logik i domstolsförhandlingar.* Umeå: Umeå universitet Institutionen för socialt arbete.
- Järvinen, M. (2002) Hjälpens universum – ett makt-perspektiv på mötet mellan klient och system. I Anna Meeuwisse & Hans Swärd (red) *Perspektiv på sociala problem.* Stockholm: Natur och kultur.
- Karlberg, M. & Mral B. (1998) *Heder och påverkan: att analysera modern retorik.* Stockholm: Natur och kultur.
- Kullberg, C. (1994). *Socialt arbete som kommunikativ praktik. Samtal med och om klienter.* Ak. avh. Studies in Art and Science. Linköping, Linköpings universitet.
- Lag* (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.
- Lag* (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård.
- Lag* (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall.
- Melander Marttala, U. (1998) *Medicinska fackord i läkare-patientsamtal: analysmodell, klassificering, frekvenser.* Uppsala: Universitet Enheten för sociolingvistik.
- Mishler, E. G. (1984) *The discourse of medicine: dialectics of medical interviews.* Norwood N.J.: Ablex.
- Nationalencyklopedin* (1995) Nr 18. Höganäs: Bra Böcker AB.
- Oxenstierna, G. (1997) *Socialtjänstens förutsättningar för barnvårdsarbete - en studie om villkor, påfrestningar och resultat.* Ak. avh. Stockholm: Stockholms universitet. Institutionen för socialt arbete. Rapport 83.
- Peay, J. (1989) *Tribunals on Trial. A Study of Decision-Making under the Mental Health Act 1983.* Oxford: Clarendon Press.
- Rättshjälpslagen* (1997:1297).
- Schlytter, A. (1999) *Kön och juridik i socialt arbete. Tillämpningen av 3 § LVU på länsrättsnivå.* Lund: Studentlitteratur.
- Sjöström, S. (1997) *Party or Patient? Discursive Practices Relating to Coercion in Psychiatric and Legal Settings.* Ak. avh. Umeå, Boréa bokförlag.
- Sjöström, S. & Jacobsson, M. & Hollander, A. (2002) *Kollegialitet, terapi och medling. Om expertmedverkan i psykiatrimål.* I: Sociologisk forskning nr 3-4 s.86-115.
- Skau, G. M. (1993) *Mellan makt och hjälp: förhållandet mellan klient och hjälpare i ett samhällsvetenskapligt perspektiv.* Stockholm: Liber utbildning.
- Staaaf, A. (2004) Analys av socialnämndens utredningar inför ansökan om tvångsvård enligt LVM. I *Forskningsrapporter. Bilagedel till LVM-utredningens betänkande. Tvång och förändring.* SOU 2004:3.
- Svensson, K. (2001) *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård.* Ak. avh. Lunds universitet: Socialhögskolan.
- Warren, C. (1982) *The Court of Last Resort. Mental Illness and the Law.* University of Chicago: Chicago Press.
- Wennergren, B. (1995) *Förvaltningsprocess.* Stockholm: Fritzes Förlag AB.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1992) *Mapping the language of racism: discourse and the legitimation of exploitation.* New York: Columbia University Press.

Korta biografiska upplysningar om författaren:

Maritha Jacobsson disputerade 2006 med avhandlingen *Terapeutens rätt. Rättslig och terapeutisk logik i domstolsförhandlingar* i socialt arbete. Hon arbetar som forskare vid institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.

Nyckelord: domstolsförhandling, socialsekreterare, psykiater, offentlig part, tvångsvård, muntlig förhandling, diskursanalys.

Utvärderingsforskning – en översikt

Av Docent Verner Denvall

Docent Verner Denvall
Socialhögskolan
Lunds Universitet
Verner.Denvall@soch.lu.se

Med denna artikel hoppas jag kunna förmedla en relevant och användbar överblick över det disparata kunskapsfält som utvärdering erbjuder. En snabb-sökning på internet ger 5,9 miljoner träffar på "utvärdering" och hela 240 miljoner på "evaluation". Vi har i Sverige såväl som i flera andra länder fått se en snabb institutionalisering av utvärdering med nya företag, myndigheter, tidskrifter, utbildningar och konferenser som genomför eller diskuterar utvärdering. Det tycks som om vi i dag lever i ett granskningssamhälle där det ställs krav på att allt som produceras av varor och tjänster skall granskas, mätas och värderas (Power 1997). Vi dras i en aldrig tidigare skådad spiral av utvärdering och kvalitetsbedömning och det är inte lätt att veta när man bör avvärja eller bejaka sådana krav. Statsvetaren Lena Lindgren från Göteborg (2006) hävdar t.o.m. att vi frejdligt matar ett "utvärderingsmonster" trots att vi många gånger inte har kunskap om konsekvenserna av allt utvärderande. Hon varnar alltså för farorna med utvärdering. Andra menar att vi har alldeles för begränsad kunskap om resultat av allehanda insatser varför exempelvis klienter och patienter blir föremål för beslut som kan skapa större problem än de löser (Tengvald 2003). Inom många områden finns viktig kunskap från utvärderingar och kontrollerade studier som inte kommer till användning trots att den mycket väl borde kunna det (Denvall & Vinnerljung 2006). Dessa och andra frågor debatteras ivrigt inom utvärderarsamhället.

Vad är utvärderingsforskning?

Utvärderingsforskning, "evaluation research", indikerar utvärdering som en möjlig vetenskaplig verksamhet men kan också avse forskning om utvärdering. Det vi benämner som utvärdering – systematiska bedömningar av prestationer - behöver i och för sig inte ha mycket med forskning att göra. Vi utvärderar dagligen en massa företeelser utan att det sker med vetenskapliga metoder. Men när det ställs höga krav på tillförlitlighet och på kvalitet är det dags att plocka fram vetenskapliga metodböcker. Utvärderingar kan då ha som mål att rent allmänt skapa ökad kunskap om utfallet av en intervention. Då är utvärderingsforskning ett högst relevant begrepp. Många gånger räcker det dock inte med att bara göra ett gott vetenskapligt arbete eftersom en utvärdering också bedöms utifrån hur pass praktiskt användbar den kan vara, om den ger ny kunskap som

kan utnyttjas vid beslut etc. Man brukar säga att utvärdering pendlar mellan att å ena sidan följa de regler som avkrävs forskningsrelaterade studier och att den även skall tillgodose högst vardagliga och legitima krav på konkret användbarhet. Och vem som nu ska använda en utvärdering är en högst intrikat fråga; ska det vara beställaren/politikern, den professionella tjänstemannen eller medborgaren/brukaren? Kraven ovan står inte sällan i konflikt med varandra. Utvärderingsforskningen är inom sig splittrad i synen på vilka metoder som bör användas, relationen till vetenskap och forskning, vilket inflytande som utvärderingsobjektet bör ha och hur urval och bedömning måste ske. Något som skapar problem för utvärderare, beställare och inte minst användare av utvärdering. I stället för att tala om en utvärdering kan det vara relevant att tala om flera möjliga utvärderingar.

Idén bakom en översikt är att bringa någon sorts ordning och reda och bidra till överblick, ett slags karta. Det är nödvändigt med både avgränsning och sortering. Men hur?

Ska man utgå från utvärderingsmodeller?

En möjlig ingång skulle kunna vara att utgå från de huvudsakliga utvärderingsmodellerna. Modeller är utmejslade och schematiserade prototyper för hur en utvärdering kan genomföras där teori och metod har kopplats samman. Nu hör det till saken att det saknas en gemensam accepterad syn på hur en sådan modellkarta skulle kunna te sig. Daniel Stufflebeam från Western Michigan University har gjort en genomgång av 22 utvärderingsmodeller (Stufflebeam 2001). Modellerna betygsätts utifrån hur de tillgodoser fyra kvalitetskrav på utvärdering som 1994 formulerades av Joint Committee Program Evaluation Standards: användbarhet, utförbarhet, lämplighet och noggrannhet. Han kommer fram till att 9 är att föredra, 11 kan möjligen gå, medan två måste undvikas. Samtliga har svagheter och styrkor – det krävs att vid varje valsituation kunna bedöma förtjänster, problem och framtida utfall. Stufflebeam publicerade sin genomgång i journalen *New Directions for Evaluation* som ges ut av AEA, American Evaluators Association, se www.eval.org. Organisationen har alltså uppställda kvalitetskrav på utvärdering som fungerat som Stufflebeams kriterier. Hans arbete utgör för övrigt ett gott exempel på praktisk utvärderingsmetod.

En helt annan ingång har den kanske mest prominente svenske utvärderingsforskaren professor Evert Vedung, Uppsala Universitet, som i en artikel

i *Socialvetenskaplig Tidskrifts* specialnummer om utvärdering för några år sedan presenterat utvärderingsmodeller utifrån deras demokratisyn. Han identifierar sju modeller där skiljelinjerna dras mellan representativ demokrati respektive deliberativ demokratisyn och vilken tyngd som kan ges åt professionellas inbördes bedömningar av sina egna verksamheter (Vedung 2002).

En tredje utgångspunkt har föreslagits av professor Hanne Krogstrup från Ålborgs universitet som utifrån en studie av utvärdering inom den sociala sektorn även hon lanserar sju modeller. Dessa är dock inte identiska med Vedungs utan hennes urval representerar ett brett spektrum av den historiska utvecklingen, de är internationellt baserade och används praktiskt inom det sociala området. Modellerna presenteras i en översikt som nyligen kommit ut i en andra upplaga (Krogstrup 2006). Den undersökning som hon tillsammans med forskningsledaren professor Peter Dahler-Larsen från Syddansk Universitet har arbetat med är nu avslutad och finns avrapporterad i ett antal skrifter (www.evaluering-modeller.dk), bl.a. i en översikt av dansk utvärderingsforskning (Dahler-Larsen & Krogstrup 2001). Deras forskning har hög relevans även för svenskt vidkommande genom att forskarna dels undersökt konkret kommunal utvärderingspraktik, dels försökt att implementera några modeller som uppfattats som särskilt gångbara, t.ex. den uppmärksammade BIKVA-modellen (se *Socionomen* 2006:4 sid. 78-83 där deras forskning presenteras).

Andra som presenterat sin syn på hur utvärdering kan karakteriseras i konkreta modeller är Umeåforskarna Björn Blom och Stefan Morén (Blom & Morén 2003) och professor Ove Karlsson Vestman från Mälardalens högskola (Karlsson 1999). Modell-ingången är särskilt vanlig i läroböcker om utvärdering i såväl en svensk (Jerkedal 2001) som internationell (Rossi et al 2003) kontext. Ja så här kan man hålla på och veckla ut modelltemat utan att komma till punkt. Bakom modellerna finns epistemologiska och ontologiska antaganden. Kanske kan dessa vara en bättre ingång?

Eller ska man utgå från milstolpar och brytpunkter?

Låt oss starta med att begrunda utvärderandets utvecklingsförhållanden. Figuren på nästa uppslag har jag koncentrerat på centrala verk om utvärdering,

varav några redan hunnit bli nämnda. Utvecklingen i USA har på många sätt styrt vår syn på utvärdering varför det är rimligt att teckna den parallellt med den svenska. Att göra ett urval av särskilt paradigmatiska verk är inte helt givet och flera kolleger kan säkert ha anledning att känna sig förbigångna. Jag har särskilt koncentrerat mig på utvärderingsforskning som representerar brytpunkter teoretiskt eller metodologiskt samt, för svenskt vidkommande, även tagit upp från tidskrifter där utvärdering förekommit som särskilda tema. Detta ger mig möjlighet att identifiera utvärderingsforskningens centrala områden och hur och när dessa introducerades. Den intresserade hänvisas dels till de texter som presenteras eftersom dess författare i allmänhet är polemiska mot annan utvärderingsforskning och man på så sätt kan få både fördjupning och ytterligare överblick, dels till några encyklopediska verk om utvärdering: Alkin (ed) 2004, Mathison (ed) 2005, Mark & Green & Shaw (eds) 2006.

I begynnelsen...

"In the beginning God created the heaven and the earth. And God saw everything that He made. "Behold," God said. "it is very good." And the evening and the morning were the sixth day.

And on the seventh day God rested from all His work. His archangel came then unto Him asking, "God, how do you know that what you have created is 'very good'? What are your criteria? On what data do you base your judgement? Aren't you a little close to the situation to make a fair and unbiased evaluation?"

God thought about these questions all the day and His rest was greatly disturbed. On the eighth day God said, "Lucifer, go to hell."

Thus was evaluation born in a blaze of glory...a legacy under which we continue to operate."

Ur Halcolms "The Real Story of Paradise Lost", här citerat ur Patton 1986:9.

Frågan är om det överhuvudtaget är möjligt att datera utvärderingens uppkomst. Man skulle kunna hävda att det hela startade i samband med skapelsen, som i citatet ovan. Eller att de sociala undersökningarna under Chicagoskolan lade grunden till en slags utvärderande synsätt. Från slutet av 1800-talet och några decennier framåt utfördes en mängd undersökningar av sociala missförhållanden som skapade

Figuren är inspirerad av en generationsindelning av utvärderingsutvecklingen i USA som utarbetats av Lincoln & Guba 1989.

	USA (och England)	Sverige
1900 – 1960 Första generationen Enkla Tester Mätningar av enskilda faktorer Kartläggningar	1900 Chicagoskolan 1920-30-tal Skolbarnstestning 1939 Cambridge – Somerville påbörjas 1949 Tyler: Basic Principles of Curriculum and Instruction	1900 – 1920 CSA - sociala undersökningar
1960-tal Andra generationen Mäta och förbättra Värderingsfritt	1963 Campbell & Stanley: Experimental and Quasi-experimental Designs for Research 1967 Scriven: The Methodology of Evaluation	1961 Swedner: Sociologisk metod
1970-tal Tredje generationen Ovanifrånperspektiv Experttilltro Intern kritik växer fram	1972 Weiss: Evaluation-research 1977 Patton: Utilization-Focused Evaluation	1975 Bell: Att utvärdera sociala program 1975 ff, Franke-Wikberg & Lundgren: Att utvärdera skolan 1977 ff, Eliasson: Psykiatrin i Nacka och Luleå
1980-90 tal Fjärde generationen Professionalisering Dialog och demokrati Evidens Granskningssamhället	1991 Shadish & Cook & Leviton: Foundations of Program Evaluation 1996 Sackett: EBM 1996 Fetterman & Shakeh & Wandersman: Empowerment Evaluation 1997 Boruch: Randomized Experiments for Planning and Evaluation 1997 Pawson & Tilley: Realistic Evaluation 1997 Power: The Audit Society 1999 House & Howe: Values in Evaluation and Social Research.	1980 Armelius: Ger behandlingen resultat? 1983 SWEDATE startar 1987 ff Eriksson & Karlsson: Utvärdera mera 1990 Eliasson et al: Den värderande blicken 1991 Vedung: Utvärdering i politik och förvaltning 1991 Berglund et al: The SWEDATE project 1995 Karlsson: Att utvärdera mot vad? 1998 Scandinavian Journal of Social Welfare: Special Issue. Evaluation Research and Social Work 1998 Pedagogiskt Magasin: Värdera och utvärdera
2000-tal Femte generationen Konvergens och divergens	2002 Shadish & Cook & Campbell: Experimental and Quasi-Experimental Designs 2002 Donaldson & Scriven: Evaluating Social Programs and Social Problems 2004 Alkin: Evaluation Roots	2000 Dahlberg & Vedung: Demokrati & brukarutvärdering 2002 Socialvetenskaplig tidskrift: Temanummer om socialt arbete och utvärdering 2003 Blom & Morén: Insatser och resultat 2006 Socionomen: Temanummer om utvärdering

kunskap genom en ofta närgången inblick i sociala problem och människors levnadsförhållanden. Men var då detta exempel på journalistik, utvärdering, utvärderingsforskning eller tidig samhällsvetenskaplig forskning? Lite av varje ligger närmast till hands. Inte heller de likartade sociala undersökningar som genomfördes av engagerade eldsjälur inom svenska CSA (Centralförbundet för socialt arbete) kan benämnas som utvärdering med dagens mått mätt. De var snarast ett slags sociala reportage med avsikt att väcka debatt om usla levnadsförhållanden hos fattiga grupper. Läs mer om dessa och andra sociala undersökningar i Hans Swärds kunskapsöversikt om det sociala arbetets historia i *Socionomens forskningssupplement* nr 20 (2006:8).

Det vi förknippar med nutida utvärderande startade med tester av skolbarn och utvecklandet av enkla mätinstrument. Behovet av att mäta, väga och bedöma delar av befolkningen och dess prestationer har varit en stark drivkraft för utvärdering. Tänk bara på behovet av precisa instrument för betygsättning. Pedagogiken har därför varit en inkörsport och viktig motor i utvecklingen av utvärderingspraktiken. I synnerhet Ralph Tylers åttaåriga studie av amerikansk high-school har varit central för vår förståelse av hur man kan bygga upp en utvärdering utifrån ett perspektiv kring mål – insats – bedömning, vilket han utvecklade i skriften *Basic Principles of Curriculum and Instruction* som har utkommit i flera upplagor. Denna lilla tunna bok har mer än kuriosaintresse och de frågor som ställs är dagsaktuella:

1. What educational purposes should the school seek to attain?
2. What educational experiments can be provided that are likely to attain these purposes?
3. How can these educational experiences be effectively organized?
4. How can we determine whether these purposes are being attained?

Men historien om hur "utvärderingssamhället" startade beror på vilken utgångspunkt vi utgår ifrån. En av de första studierna med en experimentell design inleddes i USA vid slutet av 1930-talet. Då påbörjades ett experiment i orterna Cambridge och Somerville strax utanför Boston med ett preventionsprogram för att hålla unga från kriminalitet och droger. Utifrån ett urval om 300 pojkar gjordes ett slumpvis urval till en experiment- och en kontrollgrupp. Experimentgruppen fick allehanda stödinsatser från samhället; individuellt stöd, hjälp till familjerna och annat som fanns att erbjuda. Kontrollgruppen fick inget extra stöd. Vid senare upp-

följningar i form av intervjuer bedyrade pojkarna i experimentgruppen vilken stor hjälp de hade fått och hur de hade uppskattat denna. Dock visade registerstudier 40 år senare att deltagarna i experimentgruppen var överrepresenterade beträffande kriminalitet, alkoholism, psykisk sjukdom och att de dessutom hade kortare livslängd än deltagarna i kontrollgruppen (McCord 1992). Ju större insats desto sämre utfall. Hur detta kan komma sig överlämnar jag till läsaren att fundera över..

Utvärdering verkade till en början enkelt

Fram till mitten av 60-talet förde utvärderingstraditionen en gryende tillvaro i såväl USA som i Sverige. Utvärderingsböljan startade med kriget mot fattigdomen "War against poverty", ett politiskt program som lanserades av demokraterna i USA. Några procent av varje projekts budget avsattes till undersökningar. Dessa krav skapade efterfrågan på utredarkunnande. Den moderna utvärderaren föddes. Med denna inrättades avdelningar för utvärdering vid amerikanska universitet och företag började lansera utvärdering som en tjänst. Tilltron var då hög till att kunskap från utvärderingar skulle kunna främja samhällsförbättring. Donald Campbell står som den kanske främste representanten för den form av utvärderingsdesign som utgår ifrån experiment- och kontrollgrupp, en design som av många uppfattas som den främsta och det enda möjliga sättet att få säker kunskap om resultat av en insats. Campbells betydelse för vår kunskap om hur utvärderingar bör utföras kan knappast undervärderas och han har utvecklat sina tankar i en uppsjö böcker och artiklar från femtiotalet och framåt. Även om Campbell nu är avliden sedan tio år tillbaka svävar hans ande tydligt över det nätverk av ett åttiotal institutioner som sedan 1999 samlats i Campbell Collaboration (www.campbellcollaboration.org). Inom denna organisation stöds framtagande av kunskapsöversikter och metaanalyser. Studier av god kvalitet bildar då basen för skattningar av effekterna från insatser av interventioner inom policyområden som kriminal- och ungdomsvård och utbildning. En liknande organisation hade bildats 1992 inom sjuk- och hälsovårdsområdet, www.cochrane.org. Det är dessa inriktningar som närmast förknippas med evidensrörelsen, se Sackett nedan.

Campbell i all ära men den mest celebre av alla utvärderingsforskare får nog anses vara Michael Scriven, filosof utbildad i Oxford och fortfarande högst aktiv deltagare i det internationella utvärderarsam-

fundet. Även om han förespråkar ett gott empiriskt hantverk står hans bidrag i viss opposition till den mera neutrala synen på utvärdering som representeras av Campbell. Scriven har fört in värderingsdimensionen som ett viktigt kriterium för att skilja utvärdering från traditionell vetenskaplig forskning. En utvärderare skall värdera och bedöma och behöver en eller flera måttstockar. Denna uppfattning har han drivit sedan slutet av sextioalet då hans artikel *The methodology of evaluation* publicerades. Scriven har kommit att mynta många av utvärderingens vardagsbegrepp, som exempelvis formativa och summativa utvärderingar. Våren 1997 tog CUS initiativ till att bjuda in honom tillsammans med andra ledande internationella utvärderingsforskare till en konferens. Föredragen finns för övrigt publicerade i *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1998. I sitt föredrag målade Scriven upp utvärdering som en egen disciplin (Scriven 1998). En senare version av detta föredrag finns översatt och återgiven i *Socialvetenskaplig Tidskrifts* temanummer om utvärdering: www.socwork2.gu.se/svt/svt.htm. Enligt Scriven finns det styrkor och svagheter med samtliga utvärderingsparadigm. Man kan därför inte föreskriva en viss metod – de skall tillämpas på olika problem och uppgifter. Scriven är sträng: om en utvärderare verkligen förespråkar att vederbörandes resultat är särskilt auktoritativa så måste de följas av en teori kring kunskapskonstruktion.

Behöves verkligen utvärdering i Sverige?

Sverige låg inte i fas med den amerikanska utvecklingen, något som dels kan förstås mot bakgrund av den allmänt positiva inställningen till att styra genom planering i Sverige, dels då det inte förekom några liknande politiska krav på resultatkunskap som i USA (Nilsson 1993). I stället är det mera allmänt samhällsvetenskapliga metodböcker som kan lyftas fram som exempel på utvärderande synsätt som dåvarande professorn i sociologi från Lund, Harald Swedner vars böcker om sociologisk metod getts ut i flera upplagor från inledningen av sextioalet och framåt. Han rekommenderar för övrigt sin bok om man behöver förkovra sig i experimentell metod. Det gör han i sitt efterord till den första svenska texten om utvärdering, nämligen Robert Bells avhandling från 1975 *Att utvärdera sociala program*. Bell utvärderade ett projekt från Skärholmen, en stadsdel som sedan dess varit föremål för ett flertal satsningar och utvärderingar. Bells bok är

intressant av flera skäl. I boken finns en klasisk ordväxling mellan professorn och den nyligen dispute-rade doktorn om huruvida begreppet "utvärdering" verkligen var lämpligt. Swedner menade bestämt att så inte borde vara fallet:

"Jag har försökt undvika de klumpiga och missvisande orden 'utvärdera' och 'utvärdering' som Robert Bell använder så flitigt i sin text och som också förekommer i rubriken på hans avhandling. Jag föredrar alltså att säga att jag skrivit en kommentar till en bok om ett sätt att beskriva, jämföra och bedöma effekter av sociala program" (Bell 1975:225).

Bell å sin sida argumenterar för sitt språkbruk och varför han inte väljer det annars möjliga "evaluering", vilket för övrigt blivit det danska begreppet. Mot bakgrund av kunskap från utvärderingsforskningen i USA reses frågan om utvärderingar verkligen används som de förtjänar och Bell påpekar att det finns stora risker med att utvärderingar politiseras och ideologiseras trots att de kan vara starka metodologiskt.

Hur används utvärderingar?

Bell tar därmed upp ett av huvudstråken inom utvärderingsforskningen nämligen dess *användningsförhållanden*. Används kunskap som produceras vid utvärderingar eller används den kanske på fel sätt och kan utvärderare utnyttjas politiskt? En forskare som sedan inledningen av 1970-talet ihärdigt kopplat utvärdering till politik är Harvardprofessorn Carol Weiss. Den internationella diskussionen kring kunskapsanvändning har i hög utsträckning påverkats av hennes forskning. Carol Weiss' bok från 1972 *Evaluation Research*, liksom hennes beskrivning av hur kunskap "kryper" och "smyger" sig på användare har fått stort genomslag. Bilden av denna passiva användare som långsamt reagerar på och tar till sig extern kunskap har på senare tid kompletterats med användare som aktiva och medvetna. Enligt denna syn utnyttjas kunskap utifrån bestämda intressepositioner och värderingsmässiga ståndpunkter. Användare snarast investerar i kunskap, något som har visat sig innehålla såväl social- och personalpolitiska dimensioner som rent inomorganisatoriska kontrollbehov, tillsammans med politiska intressen av att uppnå specifika resultat (Nilsson & Sunesson 1988). Utvärdering kan då utgöra ett av flera medel för att påverka en avsedd utveckling.

Den svenska statsvetaren Evert Vedung summerade användningsformerna i ett kapitel i en utvärderingsantologi av två företagsekonomer (Björn

Rombach och Kerstin Sahlin – Andersson) (Vedung 1995). Han föreslog en indelning i sex användningsformer:

1. Kunskap från utvärdering som används som underlag för beslut – *instrumentell*.
2. Kunskap som påverkar mottagarens uppfattning, men den kryper sig på (se ovan) och ursprunget är inte lätt att identifiera i efterhand – *upplysning*.
3. Kunskap används som stöd för redan fattade beslut eller för att få resurser – *legitimerande*.
4. Utvärdering utgör en del i mängden av all möjlig information – *interaktiv*.
5. Utvärderandet i sig, inte kunskap och resultat, är det primära – *taktiskt*.
6. Utvärdering är något man gör i en modern organisation, den blir närmast en tom gest – *rituellt*.

Behovet av att stödja organisationers förmåga att utnyttja den nya kunskap som produceras vid en utvärdering har tagits upp i flera sammanhang. Den utvärderingsforskare som allra mest förfäktat sådana synpunkter är Michael Quinn Patton. Hans bok från 1972 *Utilization – focused evaluation* lär ha använts som kursbok vid över 300 universitet. Patton menar att en utvärderare aktivt måste stödja sin uppdragsgivare att använda resultaten och föreslår en mängd möjligheter. Senare har denna uppfattning fått sin egen agenda i form av stöd att bygga upp organisationers utvärderingskapacitet, *evaluation capacity building* (Compton & Baizerman & Stockdill 2002).

Kunskapsanvändning är alltså något som en utvärderare har all anledning att intressera sig för: vad lånar man ut sig till? Makt, kunskap och lärande är ett mantra för alla utvärderare varför det inte är särskilt förvånande att detta också blev tema för den första utvärderingskonferensen i Sverige år 2004. Organisatör var den nybildade Svenska Utvärderingsföreningen (www.svuf.nu). Kunskaps- och maktfrågor har varit återkommande teman även för andra internationella konferenser. AEA (American Evaluation Association, www.eval.org) bildades 1985 och samlar årligen ca 2500 deltagare. År 2006 var exempelvis temat "The Consequences of Evaluation" och under 2007 "Evaluation and learning". Den europeiska motsvarigheten, EES (European Evaluation Society, www.europeanevaluation.org), bildades 1994. För den utvärderingsintresserade erbjuder dessa sajter goda möjligheter till fördjupning eftersom de är välförsedda med föredrag, papers och power-pointpresentationer från olika konferenser.

Åter till den svenska utvärderingsforskningen

Låt oss återvända till den svenska utvärderingsforskningen efter denna utveckling. Här förknippades utvärderingsforskning framför allt med pedagogiska forskningstraditioner vid skiftet mellan 1970- och 1980-tal och de inflytelserika arbeten som publicerats av Urban Dahllöf, Sigbritt Franke Wikberg och Ulf P. Lundgren. De ville komma bort från det enkla beskrivande utvärderandet till en mer teoriinriktad syn på utvärdering där utvärderaren också använder en analytisk nivå och söker förklara och tolka sina resultat. De kanske mest inflytelserika texterna från denna period är *Att värdera utbildning* som utkom i två varianter varav en antologi med internationella bidrag om utvärdering.

Ett annat stråk har varit forskning och utvärdering av behandling med professor Bengt-Åke Armelius antologi från 1980 *Ger behandlingen resultat*. Denna tidiga genomgång av utvärderingsforskning visar att svensk forskning då hade en både självkritisk inställning till den egna praktiken och en god förtroenhet med design- och metodfrågor. Bland annat resonerade man om hur man bäst kunde utforma formulär och göra korrekta bedömningar för att mäta effekter av behandling. I dag skulle vi närmast ha talat om systematiska bedömningsinstrument, dvs olika slags validerade formulär för dokumentation före och efter en insats. Implementering och träffsäkerhet studeras nu av utvärderingsforskningen (Engström 2005, Alexandersson 2006, Olsson 2007).

Ett exempel på en brett upplagd studie som inleddes 1983 var svenska SWEDATE-projektet där missbruksbehandlingen vid ett tjugotal institutioner inriktade mot ungdomar undersöktes av en tvärvetenskaplig forskargrupp (Berglund et al 1991). Det visade sig att med kriteriet "drogfri" efter en behandling var cirka hälften av 387 institutionsbehandlade narkotikamissbrukare drogfria efter 6 månader. Men när forskarna dessutom lade till kriteriet "begränsad alkoholkonsumtion och inga benzodiazepiner" sjönk siffran till 37 % och med några andra tillägg som "ingen kriminalitet", "inga allvarliga psykiska problem" och "social integration" återstod till sist bara 10 procent som klarade sig riktigt bra. Studien följdes senare upp av Siv Byqvist i hennes doktorsavhandling *Svenska narkotikamissbrukande kvinnor och män - missbruksförlopp och kriminalitet* 1997.

Andra smått klassiska utvärderingsstudier är Rosmari Eliasson-Lappalainen och kollegers utvärderingar, dels kopplade till barnbyn Skå, dels av psykiatrin i Nacka och Luleå i skiftet sjuttio- och åttioal.

De tidiga utvärderingarna från Skå är goda exempel på den tradition av pre-postdesigns som nu, drygt trettio år senare, framstår som särdeles framsynta exempel på hur institutioner själva kan utforma vardagsnära kliniska studier för att försöka klargöra om deras insatser gör någon skillnad. Eliassons psykiatristudier är intressanta även för dagens läsare mot bakgrund av hur hon lyckades reta upp psykiatrin genom att använda kriterier för sin bedömning hämtade från en samhällsvetenskaplig diskurs i stället för det medicinska paradig som beställarna hade förväntat sig.

Skilda utvärderingsperspektiv

1980- och 1990-talens utvärderingsforskning visar fram flera olika perspektiv. Detta illustreras särskilt tydligt i Shadish, Cook & Levitons ambitiösa verk om teorier kring programutvärdering 1991. De menar att en utvärdering måste hantera ett programs bakgrund och historia samt dess politiska och ideologiska kontext såväl som hur det implementeras och dess förändringsambitioner. Dessutom bör en programutvärdering sträva efter att bidra till utveckling av programmet som är i fokus. Hur kan den förbättra programmet och hur kan programmet bli bättre på att hantera de sociala problemen? Men det saknas standardiserade mät- och bedömningsmetoder för denna form av utvärdering. I boken presenteras det tidiga nittioalets centrala utvärderingsforskare och skiljelinjer. Tilltro till rationella modeller (Scriven) eller ett ifrågasättande av dem (Weiss) är en sådan. En annan huruvida man bör föreskriva en särskild metod eller inte. Vissa hävdar att eftersom det inte finns någon säker kunskap bortom det vi konstruerar har kausalitet och generaliserbarhet begränsat värde. Någon förespråkar fallstudier (Robert Stake) medan andra lyfter fram sin tilltro till empiriska data (Scriven). Andra kontroverser handlar bland annat om värderingarnas betydelse, vilka kriterier utvärderaren skall utgå ifrån och relationen till vetenskap.

Sett i skenet av dessa livfulla intressemötsättningar framstår den svenska utvärderingsforskningen vid nittioalets inledning som betydligt mera modest. Här publicerades en handbok och en avhandling om *Utvärderingens roll i socialt arbete* (Bengt Eriksson & Per-Åke Karlsson, 1987, 1991) liksom antologin *Den värderande blicken* från en forskargrupp vid Socialhögskolan i Lund 1990. Eriksson & Karlsson analyserar erfarenheter från ett utvärderingsprojekt inom socialtjänsten och bidrar dessutom med en metodhandbok för möjliga praktiska utvärderingsinsatser,

något de har återkommit till i en senare publikation (1998). I Eliason et al presenterades texter om varför inte utvärderingar används, om lojalitetsproblem som utvärderare, om etiska konflikter och om hur det är att bli utvärderad. I huvudsak är det rollen som utvärderare som fokuseras. Vid samma tidpunkt publicerades den mest flitigt använda svenska läroboken om utvärdering (Socialstyrelsen 2003:55) av statsvetaren Evert Vedung 1991, *Utvärdering i politik och förvaltning*.

Utvärderingsforskningen har, som jag redan varit inne på, varit mycket upptagen med utvärderarens roll och vilka positioner som en utvärderare bör inta. *Dialog och demokrati* som särskilda ansvarsområden tas upp på flera håll. Professor Ove Karlsson Vestman, nu vid Mälardalens högskola, poängterade i sin avhandling 1995 *Att utvärdera mot vad?* att en utvärderare måste tydliggöra sina utgångspunkter och val av kriterier för urval och bedömning. Han betraktar inte utvärdering som en neutral verksamhet utan ser den som värdebemängd och i ett politiskt landskap. Han förespråkar en särskild pluralistisk och responsiv modell, intressentutvärdering, där utvärderaren aktivt intervenerar i en process bland involverade aktörer och har ökad "social rättvisa" som kriterium för sitt arbete. Han disputerade i pedagogik, ett ämne som vi sett har varit drivande inom utvärderingsforskningen. Det har funnits ett påtagligt intresse av att föra ut frågor om utvärdering, uppföljning och kvalitetsmätning till skolvärlden varför ett temanummer av branschtidskriften "Pedagogiska Magasinet" ägnades åt utvärdering 1998, något som följdes upp i en andra upplaga 2000 och en antologi (Thors Hugosson 2003).

Ove Karlsson Vestman bygger sitt arbete på teorier utvecklade av Ernest House i 1980-talets inledning. I en senare bok har House tillsammans med Kenneth Howe (1999) argumenterat för tesen att utvärderare inte bör välja värderingskriterier själva utan i en process tillsammans med dem som utvärderas. En reell utvärderingssituation är komplex och beror på många olika praktiska hänsyn och överväganden. Men den har också allvarliga begränsningar, utvärderaren kan inte ta hänsyn till allt material utan tvingas till avgränsningar och vägval. Det kan ske genom att utvärderare relaterar sig till teorier om demokrati som länkas till arbetet som utvärderare. Denna inställning återkommer hos Evert Vedung som tillsammans med Magnus Dahlberg (2000) argumenterat för utvärderarens ansvar för att stödja dialog och utveckla deliberativa former för demokratiskt inflytande.

I samma anda, men med en än starkare betoning

på *maktaspekter i utvärdering*, är de principer för utvärdering som brukar förknippas med Stanford-professorn David Fetterman vars koncept *Empowerment Evaluation* placerades på utvärderingsagendan i början av nittiotalet då empowerment utgjorde tema för en konferens inom AEA. Fetterman har tillsammans med kolleger utvecklat principerna i artiklar och böcker (1996, 2001). Konceptet syftar till att stödja kapacitet och självbestämmande hos den/de som utvärderas genom att de genom olika metoder definierar utvärderingens syfte och metodik själva. Teoretiskt bygger empowermentutvärdering på inspiration från kritisk och kommunikativ teori och från Paulo Freires frigörande pedagogik liksom på erfarenheter från aktionsforskning och gräsrotsrörelser. Kritiker menar att denna inriktning egentligen inte är särskilt ny utan att konceptet innehåller beprövade inslag kring "ownership, relevance, understandability, access, involvement, and capacity-building" (Patton 1997:147). Alltså inte så långt från den formativa traditionen inom utvärdering. Empowermentutvärdering har aldrig kommit att uppmärksammas inom svensk utvärderingstradition även om en snarlik variant – BIKVA (Brugerindragelse I KVAlitetsvurdering) – introducerades mot slutet av nittiotalet av Hanne Krogstrup.

Evidens

Evidens har i stället kommit att inta tättplatsen inom utvärderingsforskningens nuvarande diskurs. Vid en första anblick kan evidens förefalla utgöra en antites till empowerment. Det avgörande argumentet kring den starka fokuseringen på evidens inom socialt arbete, medicin, folkhälsa och andra välfärdsområden är att kunna åstadkomma tillförlitligare beslut. Underlagen, dvs den kunskap som professionella medarbetare bygger beslut på, skall på så sätt bli av bättre kvalitet. I ett andra led skall möjligheterna att få säker kunskap om interventioner öka vilket förväntas ge underlag för bättre beslut även på policynivå. För att detta skall kunna ske krävs åtminstone två saker. För det första måste studier av interventioner vara av så god kvalitet att de också går att använda som beslutsunderlag och för det andra måste de som skall fatta beslut tycka att det är en god idé att använda dessa. Det första kravet kopplas till underlagens interna validitet, det andra till organisatoriska aspekter kring beslutsfattande.

Vanligen får medicinaren Sacket stå som upphovsman för evidensrörelsen. I en berömd artikel från 1996 utvecklade han tillsammans med några kolleger en ofta citerad definition av EBM (Evi-

dence-based medicine) som "the conscientious, explicit, and judicious use of current best evidence in making decisions about the care of individual patients" (1996:312).

Sacket själv beskriver utnyttjande av evidens (evidensbaserad praktik, EBP) som en rörelse bort från auktoritär praktik till en baserad på etiskt grundade skyldigheter i relation till klienter, att använda bästa tillgängliga kunskap och att tillhandahålla bästa möjliga service. Detta är en av grundpelarna och motiven som lett fram till EBP nämligen att professionella använder fel sorts insats trots att det finns tillgänglig kunskap om motsatsen. Vidare stöds tanken på att systematiskt integrera praktiska, etiska och evidensmässiga frågor. En aspekt är uppbyggnaden av en organisationskultur som stöder kunskapshandling. En evidensbaserad policy har därefter kommit att framstå som ett angeläget koncept i modernisering av offentliga organisationer och påstås ha utvecklats till ett världsomspännande fenomen som inte ser nationella gränser (Trinder 2000). Stridsropet "What Works?" myntades i slutet av nittiotalet av den nyvalda brittiska labourregeringen som avkrävde bevis från sina myndigheter att dessa hade existensberättigande.

Idéerna om evidens har felaktigt kommit att förknippas med RCT, dvs randomiserade studier med experiment- och kontrollgrupp. Felaktigt eftersom evidensstanken, som jag visat ovan, i synnerhet avkräver den professionella att använda bästa tillgängliga information vid beslut om enskilda. Sedan är det en helt annan sak att utvärderingsrörelsen är splittrad i synen på vad som är bevis och inte. Något som resulterat i evidenshierarkier och klassifikations-system som baseras på bedömningar av respektive studiers metodologi. Experter inom Cochraine och Campbell Collaboration söker skapa standards som kan ligga till grund för enhetliga bedömningar. Än så länge saknas en homogen uppfattning om begreppet evidens och gränsen för acceptabel vetenskaplig kvalitet. Auktoritativa och väl ansedda arbeten har på senare tid publicerats för att stödja möjligheterna att utforma experiment så det blir möjligt att göra generaliserbara slutsatser på säker kausal grund. Framför allt statistikprofessorn Robert F. Boruch från Wharton University och hans bok *Randomized Experiments for Planning and Evaluation* som publicerades 1997 måste lyftas fram tillsammans med Shadish & Cook & Campbell som år 2002, knappt 40 år efter den första upplagan av Campbells bok, publicerade vad som nu måste anses vara standardverket för interventionsforskare: *Experimental and Quasi-experimental Designs for Generalized Cau-*

sal Inference. Boken innehåller ett antal designs för effektstudier, rekommendationer när de bör tillämpas, genomgång av validitetsproblematik, sambandsanalyser m.m.

En annorlunda ingång har den *realistiska utvärderingsdesignen*, utformad av engelsmännen Ray Pawson och Nick Tilley som presenterades 1997 och som i Sverige har förvaltats av Umeåforskarna Björn Blom och Stefan Morén. I en realistisk utvärdering söker man efter de mekanismer som kan förklara de resultat som en insats leder till. Intresset ligger alltså inte primärt på att som i effektstudier söka efter kausala samband utan att ange orsaken, mekanismerna till att sambanden uppkommer. Eftersom sambanden inte alltid är observerbara krävs teoretiskt analysarbete.

2000-talets utvärderingsforskning

Under de senaste 20 åren har offentliga nedskärningar skapat en allt större efterfrågan på utvärdering eftersom stat och kommun försöker styra genom mål och kontroll av resultat i efterhand. Filosofin inom New Public Management har haft stor betydelse för etableringen av krav på utvärdering och uppföljning av resultat. Detta är en samling idéer om framför allt den offentliga sektorns administration och ledning som betonar kvalitetskontroll, kund- och brukarintresse samt delegerad styrning. Som en del av denna utveckling har ett flertal utvärderingsenheter byggts upp inom myndigheter som också är aktiva aktörer inom metodutvecklingen. SIDA, IFAU och statskontoret har förutom egna utvärderingar publicerat ett flertal skrifter om utvärdering, ofta med metodrekommendationer. Dessutom är åtskilliga anställda aktiva skribenter av artiklar eller i exempelvis SVUF:s arrangemang. Ett sådant exempel är den internationella sammanställning av utvärdering som genomförts under ledning av redaktörer från svenska myndigheter och från världsbanken och som ger en värdefull överblick över hur utvärderingstänkandet har etablerats (Furubo & Rist & Sandahl 2002).

Hur kommer då utvärderingsforskningen att te sig framöver? Som väntat finns det de som vågar sig på att försöka ge ett svar. Stewart Donaldson arrangerade tillsammans med Michael Scriven ett framtidsseminarium på Clermont Graduate University år 2001, senare publicerat i antologin *Evaluating Social Programs and Problems – visions for the new millennium*.

Det går knappast att utse någon "vinnare" eller tydlig tendens bland dagens utvärderingsforskning. Snarare består utvärderingsdiskursen av en mång-

fald teoretiska och metodologiska inriktningar. Utvecklingen går dels mot pluralism och en mångfald metoder där vissa ambitioner (empowerment, responsiva utvärderingar) fått särskild uppmärksamhet i diskursen i USA. Framför allt i Sverige finns tydliga krav på att utvärderingar skall betona resultat och effekter av insatser i allt högre grad.

I en uppmärksam översikt år 2004 liknade professor emeritus vid UCLA Marvin Alkin utvärderingsforskningen vid ett vildvuxet träd men med tre tydliga grenar: värderingsgrenen, metodgrenen samt användningsgrenen. Inom dessa förekommer ett stort antal sidokott med var sina specifika utvecklingsgrenar. I boken presenteras 22 skilda teoretiska perspektiv (anglosachsiska), som ofta lånat, inspirerat och byggt på varandra. Flertalet av dessa har för övrigt skyttat förbi i denna översikt. Alkin låter de olika företrädarna själva få presentera sina teorier och deras ursprung. Utvärderingsrötterna, menar Alkin, utgörs av systematisk samhällsvetenskaplig metod samt "accountability concerns", uppfattat som en strävan efter att placera ansvaret för samhällsutvecklingen på rätt nivå. En strävan som driver på behovet av utvärdering medan samhällsvetenskapen tillhandahåller de korrekta redskapen.

Denna iakttagelse från Alkin stämmer väl med den fortgående professionaliseringen av utvärderingsfältet. Detta är ett internationellt fenomen genom att branschorganisationer av utvärderare etableras, internationella konferenser organiseras och tidskrifter startas. Etablerandet av en svensk utvärderingstidskrift är ett prioriterat mål för den svenska utvärderingsföreningen. Denna professionella utveckling bör påverka utvärderingspraktiken eftersom utvärderare rimligen ställer högre krav på tid och resurser att utföra uppdrag och på att resultaten används. Dock – vilket också Robert Bell insåg för över trettio år sedan – är inte utvärderingsforskning en neutral verksamhet. Han avslutar sin avhandling med att föreslå: "... att den som skall arbeta med utvärderingsforskning tar frågan "utvärdering i vems intresse" som sin utgångspunkt" (Bell 1975:196). Detta goda råd får också bli en lämplig avslutning av denna artikel.

Referenser

- Alexanderson, Karin (2006) *Vilja. Kunna. Förstå. Om implementering av systematisk dokumentation för verksamhetsutveckling i socialtjänsten*. Örebro: Studies in Social Work 7.
- Alkin, Marvin C. (2004, ed) *Evaluation Roots. Tracing Theorists' Views and Influences*. Thousand Oaks: Sage.
- Armelius, Bengt-Åke (1980, red) *Ger behandlingen resultat? Rapport från ett symposium om klinisk behand-*

- lingsforskning. Stockholm: Norstedts.
- Bell, Robert (1975) *Att utvärdera sociala program. Olika sätt att studera socialpolitiska åtgärder och arbetsmetoder och bedöma deras verkningar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Berglund, Gösta W. & Anders Bergmark & Bam Björling & Leif Grönbladh & Staffan Lindberg & Lars Oscarsson & Börje Olsson & Vera Segreus & Christer Stensmo (1991) The SWEDATE project: Interaction Between Treatment, Client Background and Outcome in a One-year Follow-up. *Journal of Substance Abuse Treatment*, vol 8, pp. 161 – 169.
- Blom, Björn & Stefan Morén (2003) *Insatser och resultat. Om utvärdering i socialt arbete*. Umeå: Institutionen för socialt arbete.
- Boruch, Robert (1997) *Randomized Experiments for Planning and Evaluation. A Practical Guide*. Thousand Oaks: Sage.
- Byqvist, Siv (1997) *Svenska narkotikamissbrukande kvinnor och män. Missbruksförlopp och kriminalitet*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete.
- Campbell, Donald T. & Julian C. Stanley (1963) Experimental and Quasi-experimental Designs for Research on Teaching. Gage N. L. (ed) *Handbook of Research on Teaching*. Boston: Rand McNally.
- Compton, Donald W. & Michael Baizerman & Stacey Hueftle Stockdill (2002) The Art, Craft, and Science of Evaluation Capacity Building. In *New Directions for Evaluation*, No. 93.
- Dahlberg, Magnus & Evert Vedung (2000) *Demokrati och brukarutvärdering*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahler-Larsen, Peter & Hanne Kathrine Krogstrup (2001, red) *Tendenser i evaluering*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Denvall, Verner & Bo Vinnerljung (2006, red) *Nytta och fördärv. Socialt arbete i kritisk belysning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Donaldson, Stewart I. & Michael Scriven (2003, eds) *Evaluating social programs and social problems. Visions for the New Millennium*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eliasson-Lappalainen, Rosmari (1977) *Psykiatri som ideologi: Nacka – projektet och den nya psykiatrin i korseldsbelysning*. Stockholm: Socialförvaltningen.
- Eliasson, Rosmari & Claes Levin & Anna Meeuwisse & Sune Sunesson (1990, red) *Den värderande blicken*. Lund: Studentlitteratur.
- Engström, Christer (2005) *Implementering och utvärdering av Addiction Severity Index (ASI i socialtjänsten)*. Umeå: Umeå Universitet.
- Eriksson, Bengt & Per-Åke Karlsson (1987) *Utvärdera mera. En handbok för socialarbetare*. Stockholm: Liber.
- Eriksson, Bengt & Per-Åke Karlsson (1990) *Utvärderingens roll i socialt arbete*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete.
- Eriksson, Bengt & Per-Åke Karlsson (1998) *Utvärdera bättre. För kvalitetsutveckling i socialtjänsten*. Stockholm: Gothia.
- Fetterman, David & Shakeh J. Kaftarian & Abraham Wandersman (1996, eds) *Empowerment Evaluation. Knowledge and Tools for Self-Assessment & Accountability*. Thousand Oaks: Sage.
- Fetterman, David (2001) *Foundations of Empowerment Evaluation*. Thousand Oaks: Sage.
- Franke – Wikberg, Sigbrit & Ulf P. Lundgren (1980) *Att värdera utbildning. Del 1. En introduktion till pedagogisk utvärdering*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Franke – Wikberg, Sigbrit & Ulf P. Lundgren (1981, red) *Att värdera utbildning. Del 2. En antologi om pedagogisk utvärdering*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Furubo, Jan-Eric & Ray C. Rist & Rolf Sandahl (2002, eds) *International Atlas of Evaluation*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Guba, E & Yvonna Lincoln (1989) *Fourth Generation Evaluation*. Thousand Oaks: Sage.
- House E & Howe K (1999) *Values in Evaluation and Social Research*. London: Sage.
- Jerkedal, Åke (2001) *Utvärdering steg för steg. Om projekt- och programbedömning*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Karlsson, Ove (1995) *Att utvärdera mot vad? Om kriterieproblemet vid intressentutvärdering*. Stockholm: HSL Förlag.
- Karlsson, Ove (1999) *Utvärdering – mer än en metod*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Krogstrup, Hanne (2006) *Evalueringmodeller – Evaluering på det sociale område*. Aarhus: Systime.
- Lindgren, Lena (2006) *Utvärderingsmonstret. Kvalitets- och resultatmätning i den offentliga sektorn*. Lund: Studentlitteratur.
- Mathison, Sandra (2005, ed) *Encyclopedia of Evaluation*. Thousand Oaks: Sage.
- McCord, Joan (1992) The Cambridge-Somerville Study: a Pioneering Longitudinal-Experimental Study of Delinquency Prevention. McCord, Joan & Richard E. Trimbley (eds) *Preventing Antisocial Behaviour: Interventions From Birth Through Adolescence*. New York: Gilford Press.
- Nilsson Kjell & Sune Sunesson (1988) *Konflikt, kontroll, expertis*. Lund: Arkiv.
- Nilsson, Kjell (1993) Från planering till resultat – om utvärderingsforskning i Sverige. *Politica*, vol 25, no 1, pp. 47 - 55.
- Olsson, Martin (2007) *Unga vuxna med en historia av uppförandestörning – En långtidsuppföljning med ett salutogent och ekologiskt perspektiv*. Lund: School of Social Work.
- Patton, Michael Quinn (1977, 1986) *Utilization-Focused Evaluation*. Beverly Hills: Sage.
- Patton, Michael Quinn (1997) Towards Distinguishing Empowerment. Evaluation and Placing It In A Larger Context. *Evaluation Practice*, vol 18, no 2, pp 147 – 163.
- Pawson, Ray & Nick Tilley (1997) *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Pedagogiska Magasinet (1998) *Värdera och utvärdera*.
- Pedagogiska Magasinet (2000) *Är du mätbar lille vän?*
- Power Michael (1997) *The Audit Society*. Oxford:

- University Press.
- Rombach, Björn & Kerstin Sahlin - Andersson (1995, red) *Från sanningssägande till styrmedel. Moderna utvärderingar i offentlig sektor*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Rossi, Peter & Howard Freeman & Mark Lipsey (2003) *Evaluation. A systematic approach 7th ed.* Beverly Hills: Sage.
- Sackett, David & William Rosenberg & Muir Gray & Brian Heynes & Scott Richardson (1996) Evidence based medicine: what it is and what it isn't. *British Medical Journal* 312, pp. 71-72.
- Scandinavian Journal of Social Welfare 1998:2 *Special Issue. Evaluation Research and Social Work*.
- Scriven, Michael (1967) The Methodology of Evaluation.
- Tyler, Ralph W. & Robert M. Gagné & Michael Scriven (eds) *Perspectives on Curriculum Evaluation*. Chicago: Rand McNally.
- Scriven, Michael (1998) The New Science of Evaluation. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1998:2.
- Shadish, William & Thomas Cook & Laura Leviton (1991) *Foundations of Program Evaluation*. Newbury Park: Sage.
- Shadish, William R. & Thomas D. Cook & Donald T. Campbell (2002) *Experimental and Quasi-experimental Designs for Generalized Causal Inference*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Shaw, Ian & Jennifer C. Green & Melvin Mark (2006, eds) *The Sage Handbook of Evaluation*. London: Sage.
- Socialstyrelsen (2003) *Att utbilda för utvärdering – en nationell kartläggning*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialvetenskaplig tidskrift 2002:2-3. *Temanummer om socialt arbete och utvärdering*.
- Socionomen 2006:4. *Temanummer om utvärdering*.
- Stufflebeam, Daniel (2001) Evaluation Models. *New Directions for Evaluation* 2001:89.
- Swedner, Harald (1961) *Sociologisk metod*. Lund: Gleerups.
- Swedner, Harald (1975) Efterord. I Bell, Robert *Att utvärdera sociala program. Olika sätt att studera social-politiska åtgärder och arbetsmetoder och bedöma deras verkningar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Swärd, Hans (2006) Det sociala arbetets historia – en kunskapsöversikt. *Socionomens Forsknings supplement* no 20, pp. 20 – 39.
- Tengvald, Karin (2003) Evidensbaserad praktik – om strävan att öka kunskaperna om verkningsfulla insatser, i Varg, Nils (red) *Perspektiv på kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Thors Hugosson, Christina (2003, red) *Värdera och utvärdera*. Stockholm: Pedagogiska magasinets skriftserie.
- Trinder L. & Reynolds S. (2000) *Evidence-Based Practice. A Critical Appraisal*. Oxford, Blackwell Science.
- Tyler, Ralf W. (1949) *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vedung Evert (1995) Utvärdering och de sex användningarna. Rombach, Björn & Kerstin Sahlin - Andersson (1995) *Från sanningssägande till styrmedel. Moderna utvärderingar i offentlig sektor*. Stockholm: Nerenius & Santérus förlag.
- Vedung, Evert (1998) *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund: Studentlitteratur.
- Vedung, Evert (2002) Utvärderingsmodeller. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2002, vol 9, no 2- 3, pp 118 – 143.
- Weiss, Carol (1972) *Evaluation Research. Methods for Assessing Program Effectiveness*. Englewood Cliffs: Thousand Oaks.

Nytt från universitet och högskolor

2007 fyller ämnet socialt arbete 30 år

I år kan det sociala arbetet och den moderna socialpolitiken fira många jubileer. Vi skall under året uppmärksamma några av dessa i forskningssupplementet. Tillbakablickarna är ett sätt att lära känna sitt yrke och de kan utgöra ett avstamp inför framtiden.

1977, för trettio år, sedan tillkom *Socialt arbete* som huvudämne i socionomutbildningarna och som ett forskningsämne. Det innebar att en praktik fick en forskningsanknytning och ett skräddarsytt ämne i utbildningen av socionomer tillskapades. Liksom lärarna sedan mycket länge hade haft pedagogiken, läkarna den medicinska vetenskapen och psykologerna psykologin fick nu det praktiska sociala arbetet och socialarbetarna ämnet SOCIALT ARBETE.

Vi kanske inte tänker så ofta på det i dag, men i praktiken var det en ganska omvälvande händelse och en milstolpe i det sociala arbetets historia. De gamla fristående socialhögskolorna i Sverige gick in i universitetssystemet och "socialt arbete" tillskapades dels som huvudämne i socionomutbildningarna, dels som ett nytt forskningsämne.

För det första innebar det att *en gammal 1900-talsdröm äntligen gick i uppfyllelse*. Sedan sekelskiftet 1900 har olika grupper kämpat för att socialt arbete inte bara skulle vara en praktisk verksamhet utan också ett socialvetenskapligt fält. I alla statliga utredningar om socialhögskolornas organisation har ambitionen om forskningsanknytning funnits. Det första svenska socialinstitutet från 1921 hette också betecknande nog *Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning*. Någon egentlig forskning blev det dock inte frågan om vid denna tid. På 1960-talet intensifierades kravet på forskning. Ingen har kanske uttryckt behovet av social forskning vid denna tid så tydligt som socialläkaren John Takman i sitt klassiska uttalande i boken *Socialmedicinsk vardag* (1966):

Om våra undervisningssjukhus hade skötts och understötts med samma grad av vetenskaplig lidelse som vissa delar av vår socialvård, så skulle de svenska kirurgerna i dag bedöva med träklubbor och operera med täljknivar och fogsvansar (s. 11)

John Takman hävdade att den sociala forskningen var kvävd. Andra debattörer menade att den dåvarande samhällsvetenskapen var ointresserad av det sociala arbetets problem. År 1977 uppfylldes så de mångåriga kraven.

För det andra gav det yrkesområdet och fältet *en egen ämnesdisciplin*. Det innebar att socionomerna kunde fortsätta sina studier i det egna ämnet och utbilda sig till forskare. Tidigare var det ofta komplicerat för socionomer att komma in på andra ämnens forskarutbildningar och det krävde stora kompletteringar i deras utbildningar. I grundutbildningen gav det nya ämnet förutsättningar att på ett annat sätt än tidigare utveckla utbildningen. Tidigare hade ofta studenterna serverats ett smörgåsbord av ämnen av externrekryterade lärare. Genom forskarutbildningen kunde man börja internrekrytera forskarutbildade socionomer som lärare i grundutbildningen. Och många av dagens professorer i socialt arbete tillhör den generation som själva genomgått socionomutbildningarna, arbetat som socialarbetare och så småningom genomgått forskarutbildning i ämnet. En parallell utveckling av forsknings- och undervisningsämnet socialt arbete har alltså i år pågått i 30 år.

Utvecklingen av ämnet gav också förutsättningar för utvecklandet av en helt ny infrastrukturell arena med uppbyggnaden av ämnesvisa böcker om teorier och metoder i socialt arbete, nya vetenskapliga tidskrifter som *International Journal of Social Welfare*, *Socialvetenskaplig tidskrift* och *Nordisk socialt arbeid*, *Socionomens forsknings supplement*. Förbundet för forskning i socialt arbete är ett exempel på de arenor som skapades för mötet mellan fält och forskning.

Utvecklingen var sen i Sverige. I USA och vid University of Chicago hade undervisnings- och forskningsämnet tillkommit redan på 1920-talet och Sophonisba Brekinridge anses som den första professorn i socialt arbete. Hon var kollega med den berömda Jane Addams som ofta räknas som en av det praktiska sociala arbetets pionjärer och hennes arbete i Chicagos fattiga områden kom i praktiken att fungera som ett forskningslaboratorium genom det nära samarbetet med forskarna vid universitetet i Chicago.

I de länder där en akademisering har skett talar man ofta om "De tre benens logik", nämligen vikten av att SOCIALT ARBETE vilar på tre ben – praktik – forskning – utbildning. Att ha ett eget forsknings- och utbildningsämne har ansetts betyda mycket för strävan efter professionalisering. "De tre benens perspektiv" anses i många länder viktigt att belysa då man diskuterar socialt arbete.

Akademiseringen av socialt arbete har inte varit oproblematiserad i de länder där den förekommit och det har höjts röster både för och emot.

Några av motiven för att socialt arbete skulle bli ett eget akademiskt ämne är:

Professionell identitet. Sociologen Stina S. Wingfors visar i sin avhandling *Socionomyrkets professionalisering* (2004) att SSR (och Sveriges Socionomförbund) drev professionaliseringsfrågorna där kravet på forskning ingick. I och för sig skulle yrkesfältet kunna luta sig mot forskning i andra ämnen, men för den egna identiteten blev ett eget ämne viktigt och skulle höja statusen och möjliggöra en professionalisering av socionomyrket. Vi sidan av ämnen som sociologi, psykologi, socialpolitik och statsvetenskap läste man tidigare social metodik vid socialhögskolorna. Den sociala metodiken var inte forskningsanknuten och hade lägre status än andra ämnen. Ett eget ämne skulle alltså verka statushöjande för yrkeskåren.

Kunskapsbehov. Olika grupper, t.ex. Föreningen Sveriges Socialchefer och inte minst socialläkarna i Stockholm, visade på behovet av forskning och att nya kunskaper var nödvändiga för att på ett mer

adekvat sätt lösa de uppgifter som socialarbetarna var satta att lösa. Det var en kostsam verksamhet som bedrevs i det sociala arbetets praktik. Det krävdes bättre kunskaper om fältets problem och olika metodors verkningar. Övriga akademiska ämnen visade ett ljumt intresse för det sociala arbetets frågor, enligt dessa argument.

Det fanns också skäl emot akademiseringen:

Fältet och elfenbenstornet. En del praktiskt verkssamma socialarbetare såg socialt arbete som en praktisk verksamhet som bedrevs på fältet och som mer var att likna vid en konst än ett vetenskapsfält. En akademisering skulle kunna skapa ett akademiskt elfenbenstorn som inte socialarbetarna var betjänta av. Begreppet akademisering användes ofta i negativ bemärkelse för att peka på risken med att ämnet och dess företrädare skulle anpassa sig till universitetsvärlden och fjärma sig från fältet.

De traditionella ämnena räcker. Det fanns också de som i debatten hävdade att de traditionella ämnena som sociologi och psykologi räckte till och att det aldrig gick att skapa en kärna i socialt arbete. Det gällde istället att locka de traditionella ämnena att intressera sig för det sociala arbetets problem.

Men trots meningsmotsättningarna tillskapades ämnet, och nu har det funnits i trettio år och det har kommit för att stanna.

Hur blev det då? Rent akademiskt vet vi att ämnet klarat sig bra. År 2003 gjorde Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) och Högskoleverket sin granskning *Socialt arbete – En nationell genomlysning av ämnet*. Ämnet fick ett ganska bra betyg av akademiska granskare. Men det finns säkert mycket mer att säga. Låt oss diskutera frågan vidare i nästa nummer av forsknings supplementet.

1907 – ett märkesår inom svensk socialpolitik

1907 är ett märkesår inom svensk socialpolitik. En islossning höll på att ske och det moderna Sverige började så sakta ta form, även om det fortfarande skulle ta lång tid att bygga den moderna välfärdsstaten.

När professor Robert Erikson för några år sedan beskrev den svenska välfärdsforskningen konstaterade han att ursprunget till denna forskning är att finna i det svenska utredningsväsendet.¹ Ett exempel på detta är *Emigrationsutredningen* som tillsat-

¹ *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2-3 2003.

tes 1907. Den leddes av statistikern Gustav Sundbärg som hade i uppdrag att verkställa en statistisk-historisk utredning av emigrationsfrågan. Slutbetänkandet kom 1913 och omfattade nära 900 sidor och hade föregåtts av 20 bilagor. En översiktlig bild ges av det svenska samhället och av orsakerna till emigrationen. Man kan se utredningen som ett viktigt led i den svenska vetenskapens nära allians med statsapparaten i välfärdsbygget – något som ibland har kommit att kallas svensk reformvetenskap. Den empiriska socialvetenskapen har av tradition tagit sig an sådana frågor som uppfattas som problem eller olägenheter i samhället och bearbetat dem med sina metoder och teorier så de manifesteras just som problem och blir hanterbara med olika reformer.

Även *fattigvårdslagstiftningskommittén* tillsattes 1907 och hade till uppgift att ge förslag till en förändrad lagstiftning om fattigvården och lösdri- vares behandling. Kommitténs förslag kom att leda till 1918 års Fattigvårdslag som förbjöd gamla feo- dala inslag i den tidigare fattigvården som rotegång, bortauktionering osv. Man gav också åter de fattiga rätt att överklaga fattigvårdens beslut, en rätt som hade tagits bort i 1871 års fattigvårdsförordning. Även fattigvårdskommitténs betänkande var digert och bestod av fem olika delar. De innehåller t.ex. en översikt över den svenska fattigvårdens historia sedan medeltiden och går igenom institutioner som "tiggeriet", "allmosegivandet", "dårhusen" och det övriga anstaltsväsendet, tidigare lagstiftning, tidiga reformsträvanden m.m. Härutöver gör kommittén omfattande statistiska undersökningar och en kart- läggning av fattigvårdens organisation.

En annan utredning som tillsattes 1907 var *Ålder- domsförsäkringskommittén* som i sitt förslag 1912 föreslog att en allmän avgiftsfinansierad, inkomst- prövad pensionsförsäkring skulle införas och i maj 1913 fattade riksdagen beslut om världens första all- männa pensionsförsäkring (proposition 1913:126). Bildligt talat förvandlades en stor grupp åldringar över en natt från fattighjon till ålderspensionärer. De överfördes från en kategori med låg status till en annan kategori som fick en betydligt högre social status i samhället. En uppskattning som åldersdoms- försäkringskommittén gjorde var att mer än 80 000 åldringar befriades från fattigvårdens individuella behovsprövning och känslan av att ligga till last. Folkpensionen blev en rättighet.

Den kanske viktigaste händelsen var nog ändå att Svenska fattigvårdsförbundet startade sin verk- samhet 1907. Beslutet togs redan på Kongressen för Fattigvård och folkförsäkring i Stockholm i oktober 1906, men projektet sjuösattes 1907 och då kom också *Svenska Fattigvårdsförbundets Tidskrift*

(SFFT) ut för första gången. Även om *Social Tidskrift* hade funnits sedan 1903 var SFFT den första renod- lade facktidskriften inom det vi i dag kallar socialt arbete. I tidskriftens första nummer heter det att:

Fattigvården i modern mening måste icke allenast omhändertaga de hjälplösa, åldriga och sjuka utan har därjämte att uppfostra en ständigt större barnaskara, efterhålla de lättjefulla och slarfvinga, samt slutligen att upptäcka fattigdomens orsaker och söka förekomma, att nöd öfverhuvud uppstår (SFFT s. 18).

Svenska Fattigvårdsförbundets uppgift var enligt 1 § stadgarna att "sammansluta dem, som arbeta inom fattigvård och välgörenhet, till ett gemensamt arbete för en tidsenlig utveckling af understödsarbetet." Mycket av det praktiska arbetet gick ut på att upp- lysa, ge råd, verka för reformer, sprida och vidmakt- hålla intresset för fattigvårdsfrågor osv. Förbundet blev en riksorganisation men ordnade kongresser och möten på olika håll i landet. Medlemmarna bestod av kommuner, välgörenhetsföreningar och enskilda personer.

Förbundet bedrev en omfattande verksamhet och flera personer arbetade som "frivilliga socialar- betare" på heltid utan någon ersättning. Till denna krets brukar räknas C.H. von Koch, Ebba Pauli, Axel Hirsch, Agda Montelius och Gertrud af Klintberg.

Inom Svenska Fattigvårdsförbundet kom snart att bildas underavdelningar. År 1908 bildades t.ex. Barnavårdsavdelningen, 1910 Avdelningen för räddningsarbetet, Skyddsvärnet och 1911 Avdel- ningen för fattigvårdsfunktionärer som i realiteten utgjorde en facklig organisation för fattigvårdsfunk- tionärerna. Från 1908 började SFF också att starta kortare utbildningar bl.a. för föreståndarinnor för åldersdomshem och barnhem. Svenska Fattigvårds- förbundet ändrade senare namn till Socialvårdsför- bundet och en del av verksamheten övertogs av den sociala avdelningen i Kommunförbundet, dvs. den organisation som i dag heter Sveriges Kommuner och Landsting.

Det kan kanske verka lite "mossigt" med jubileer och årtal. Men det är inte årtalen och jubileerna i sig som är intressanta, utan de idéer och utvecklingsför- lopp som ligger bakom. År 1907 är utan tvekan ett intressant år i detta avseende då tankar började växa fram om att socialt arbete från att ha varit ett kall nu skulle bli ett yrkesområde. Decennierna runt förra sekelskiftet är en spännande period i samhället och tyvärr vet vi fortfarande alldeles för lite om denna period och vad den betytt för det sociala arbetets idéer och framväxt.

Författaranvisningar och bedömningssystem

Socionomens forskningssupplement tar emot vetenskapliga artiklar av följande slag: *Originalartiklar* där forskningsresultat från empiriska studier presenteras för första gången. *Översiktsartiklar* (review articles) eller meta-analyser som är kritiska belysningar eller utvärderingar av studier som redan har blivit publicerade. *Teoretiska artiklar* där författaren utifrån existerande forskning söker utveckla teorier eller diskutera generella metodologiska problem. Manuskript skickas per e-post till: Hans.Sward@soch.lu.se.

Artiklarna skall inte vara längre än 6000 ord dvs. 20 – 25 sidor med dubbelt radavstånd inklusive noter, referenser m.m.

För att få en enhetlig form på de vetenskapliga originalartiklarna vill vi att nyinsända artiklar följer en bestämd mall som innehåller följande punkter. I ett inledande *Abstract* ges en mycket kort sammanfattning av artikeln med syfte, metod, resultat och slutsatser. Ange gärna några ämnes- eller nyckelord som identifierar artikelns innehåll. I *Introduktion* ges en allmän bakgrundsbeskrivning samt syfte, frågeställningar, avgränsningar och teoretiska utgångspunkter. *Metod och material* bör utformas på ett sådant sätt att andra forskare kan bedöma tillförlitlighet och trovärdigheten av resultaten samt i möjligaste mån kunna upprepa studien. Under *Resultat* redovisas forskningsresultaten tillsammans med eventuella tabeller och diagram. *Diskussion/slutsatser* kan innehålla en diskussion om hur resultaten skall värderas, hur de förhåller sig till tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter och om det behöver göras några speciella metodologiska överväganden. Till slut skall också artikeln innehålla en lista över *Referenser* som har åberopats i framställningen.

Bedömningsproceduren följer de internationella regler som gäller för vetenskapliga tidskrifter inom det samhällsvetenskapliga området. Bedömningarna sker av externa granskare som är experter inom sitt ämnesområde. Dessa vet inte vem som har skrivit artiklarna och författarna får inte heller reda på vem som gjort bedömningarna. Granskarna bedömer om de inskickade artiklarna kan antas för publicering direkt, om de kräver smärre revideringar av författarna, om de kräver större förändringar och en ny bedömning eller om de är oacceptabla för publicering.

Följande kriterier används i bedömningarna: vetenskaplig relevans, förtrogenhet med forskningen inom området, använd vetenskaplig metod, språklig och annan presentationsform, presentation av tabeller och figurer, längden på artikeln och dess originalitet. Dessutom lämnar bedömarna råd till redaktören. Varje artikel bedöms av minst två bedömare.

Alla tidskrifter som arbetar med ett peer reviews-system måste avstå från att publicera ett antal artiklar. Det gäller också för de artiklar jag låtit bedöma för detta nummer. Kritik mot en artikel skall inte ses som en nackdel, utan snarare som en fördel både för tidskrift, läsare och författare. Författarna har i många fall möjligheter att arbeta vidare med en artikel som inte kan antas och har möjligheter att förbättra den med hjälp av bedömarnas råd. Det är mer prestigefullt att publicera sig i tidskrifter som tillämpar ett strikt bedömningssystem vilket gör att de kommer att dra till sig artiklar av de mest framstående forskarna inom området, vilket i sin tur kommer läsekretsen till del.

